

HARALDUR BERNHARÐSSON

GÖRÓTTUR ER DRYKKURINN

Fornmálsorð í nútímabúningi

1. Inngangur

Í LAUSAMÁLKAFLA fyrir framan Grípisspá í Konungsbók eddukvæða, GKS 2365 4to, segir frá því er Borghildur ber drykk stjúpsyni sínum Sinfjötla, syni Sigmundar Völsungssonar. Þegar Sinfjötli sér í hornið skilur hann að eitur er í og mælir til föður síns: „Göróttur er drykkurinn, ái.“ Sigmundur hirðir lítt um ítrekaðar grunsemdir Sinfjötla og um síðir drakk Sinfjötli af horninu og varð þegar dauður. Frá þessum atburði er einnig sagt í Völsunga sögu í nokkru lengra máli.

Dæmi um orðið *göróttur* í fornu máli er aðeins að hafa í þessari frásögn í Konungsbók eddukvæða og Völsunga sögu. Merking orðsins er ekki fullkomlega ljós og ekki leikur síður vafi á uppruna þess. Hér verður kafað nokkuð í sögu orðsins *göróttur* og leitað að svörum við eftirfarandi spurningum:

- (1) a. Hvað merkir orðið *göróttur* í elstu heimildum?
- b. Hver var mynd þess í elstu íslensku?
- c. Hver er uppruni orðsins?
- d. Hver er saga þess frá fornu máli til nútímamáls?

Í 2. kafla verður rætt um þekkt dæmi um orðið *göróttur* úr fornu máli, reynt eftir föngum að ráða í merkingu þess þar og leitað svars við spurningunni í (1a). Í 3. kafla verður fjallað um stafsetningu elstu dæma og leitast við að varpa ljósi á mynd orðsins í elsta máli en þar er einkum þörf á að komast til botns í því hvert rötarsérhljóð þess muni hafa verið á elsta stigi íslensku; það er spurningin í (1b). Þá verður í 4. kafla grafist fyrir um uppruna orðsins *göróttur* og leitað skyldra orða, sbr. spurninguna í (1c). Loks verður í 5. kafla rakin saga orðsins frá fornu máli til nútíma, að svo miklu leyti sem það er mögu-

legt, sbr. (1d). Niðurstöður eru dregnar saman í 6. kafla en þær eru í stuttu máli á þá leið að lýsingarorðið *göróttur*, sem líkast til hefur merkt ‘með agni, sem tál er í’, hefur verið *gjöróttur* í forníslensku og með eðlilegri hljóðþróun hefði afkomandi þess í nútímamáli verið *gjöróttur*. Heimildir benda þó til þess að *gjöróttur* hafi ekki lifað fram til nútíma heldur horfið úr málinu (en erfitt er að segja hvenær) og verið endurvakið sem *göróttur* á nítjándu öld; nútímamáls-orðið *göróttur* reynist því vera eins konar tökuorð úr fornu máli.¹

2. Merking orðsins *göróttur* í elstu heimildum

Eins og þegar hefur verið getið kemur orðið *göróttur* aðeins fyrir í frásögninni af dauða Sinfjötla, sonar Sigmundar Völsungssonar, sem lýst er bæði í Konungsbók eddukvæða og Völsunga sögu. Fyrst verður hugað að frásögninni í Konungsbók eddukvæða en hún er í lausamálskafla framan við Grípisspá.

Það er upphaf þeirra viðskipta Borghildar og Sinfjötla sem hér koma við sögu að Sinfjötli og bróðir Borghildar „báðu einnar konu báðir, og fyrir þá sök drap Sinfjötli hann“, eins og segir í Konungsbók eddukvæða (útg. Gísli Sigurðsson 1998:208). „En er hann kom heim þá bað Borghildur hann fara á brott en Sigmundur bauð henni fébætur og það varð hún að þiggja. En að erfinu bar Borghildur öl. Hún tók eitur, mikið horn fullt, og bar Sinfjötla.“ Til skýrleiks-auka er það sem gerist næst skilið sundur í þrennt og sýnt í (2a–c) (útg. Gísli Sigurðsson 1998:208; leturbreytingar hér).

(2) Sinfjötla borin þrjú drykkjarhorn: Konungsbók eddukvæða

- a. En er hann sá í hornið skildi hann að eitur var í og mælti til Sigmundar: „**Göróttur** er drykkurinn, ái.“ Sigmundur tók hornið og drakk af. Svo er sagt að Sigmundur var harðgör að hvorki mátti honum eitur granda utan né innan, en allir synir hans stóðust eitur á hörund utan.

¹ Grein þessi er að stofni til fyrirlestur sem ég flutti á Hugvísindabíngi í Háskóla Íslands 18. nóvember 2005; áheyrendum þar þakka ég gagnlegar umræður. Guðrúnu Þórhallsdóttur og Guðvarði Má Gunnlaugssyni þakka ég ábendingar og athugasemdir við eldri gerð greinarinnar. Guðrúnu þakka ég enn fremur tækifæri til að kynna efni greinarinnar í námskeiðinu 05.41.22 *Orðsifjafræði* á meistarastigi í íslenskri málfræði við Háskóla Íslands á haustmisseri 2006 og nemendum þar hjálplegar athugasemdir og umræður. Sigurði Péturssyni þakka ég aðstoð og ónafngreindum ritrýni *Griplu* gagnlegar ábendingar. Ég ber að sjálfsögðu einn ábyrgð á göllum sem enn kunna að finnast. Verk þetta var styrkt af Vísindasjóði Rannsóknamiðstöðvar Íslands.

- b. Borghildur bar annað horn Sinfjötla og bað drekka, og fór allt sem fyrr.
- c. Og enn ið þriðja sinn bar hún honum hornið og þó ámælisorð með, ef hann drykki eigi af. Hann mælti enn sem fyrr við Sigmund. Hann sagði: „Láttu grön síá þá, sonur.“ Sinfjötli drakk og varð þegar dauður.

Sinfjötla eru borin þrjú horn og svo er að skilja að hann bregðist við þeim öllum á sama veg: fyrst kveður hann drykkinn *göróttan*, þegar honum var borið annað horn „fór allt sem fyrr“ og þegar hann fékk þriðja hornið „mælti [hann] enn sem fyrr við Sigmund“. Ekki er víst að þetta beri að skilja sem svo að Sinfjötli noti lýsingarorðið *göróttur* um síðari hornin tvö en eðlilegt er að telja að ummæli hans séu efnislega á sömu lund.

Að minnsta kosti tveir kostir koma til greina við skýringu orðsins *göróttur* þegar þessi stutti texti er skoðaður. Í fyrsta lagi mætti leggja til grundvallar svar Sigmundar þegar Sinfjötli hafnar þriðja horninu, „Láttu grön síá þá, sonur“, en af því má ráða að helst verði brugðist við óánægju Sinfjötla með því að síá eitthvað úr drykknum, ef til vill einhvers konar grugg eða botnfall, og *göróttur* merki þá ‘gruggugur, dreggjaður’ eða eitthvað í þá veruna. Þá skýringu orðsins er líka að finna í sumum forn málsorðabókum: Fritzner (1886–96, 1: 607) segir það merkja ‘grumset’ og Heggstad, Hødnebø og Simensen (1975: 147) ‘gjørmet, grugget (om drikk)’.

Þessi skýring er þó ekki alls kostar gallalaus. Fyrst ber að nefna að ekki er hægt að reiða sig á að svarið „Láttu grön síá þá, sonur“ séu viðbrögð við því er Sinfjötli segir drykkinn *göróttan*; Sinfjötli notar *göróttur* um fyrsta hornið en svar Sigmundar kemur ekki fyrr en Sinfjötla hefur verið borið þriðja hornið. Í annan stað má nefna að ef *göróttur* merkti ‘gruggugur, dreggjaður’ í máli Sinfjötla gefa ummæli hans um fyrsta drykkjarhornið ekki tilefni til að halda að eitthvað misjafnt sé á seyði, heldur virðist umkvörtun Sinfjötla þá eingöngu lúta að gruggi sem spilli drykknum. Þá verður það að teljast einkennileg framvinda sögunnar að Sigmundur skuli taka við horninu og drekka þennan ókræsliga mjöð. Eðlilegra er að gera ráð fyrir því að *göróttur* feli í sér einhverja vísbendingu um sviksemi eða jafnvel banaráð.²

Annar kostur er að taka fullt tillit til sögumannsins sem segir að þegar Sinfjötla er borið fyrsta drykkjarhornið verði honum óðara ljóst að eitur er í

² Ekki er þó hægt að útiloka með öllu að um sé að ræða úrdrátt og Sinfjötli geri vísitandi lítið úr grunsemdum sínum um banaráð með því að velja sakleysislegt orð er merkir ‘gruggugur, dreggjaður’. Það kemur þó ekki reglulega vel heim og saman við þá gerð frásagnarinnar sem er að finna í Völsunga sögu og rædd verður á eftir.

drykknum. Þegar Sinfjötli hefur sagt að drykkurinn sé *göróttur* og Sigmundur tekið við horninu og drukkið af segir sögumaður frá þeirri sérstöku náttúru Sigmundar að þola eitur jafnt að utan sem innan, hæfileika sem synir hans höfðu ekki erft nema að hálfu og því þoldu þeir ekki að drekka eitur. Þessi lýsing sögumanns kemur eins og skýring á viðbrögðum Sinfjötla við fyrsta drykkjarhorninu og jafnframt því af hverju Sigmundur drekkur af horni Sinfjötla: vegna þess að það er eitur í drykknum og það hrífur ekki á Sigmund. Þess vegna kemur til greina að líta svo á að *göróttur* merki einfaldlega ‘blandinn eitri’. Þá leið kjósa Cleasby og Guðbrandur Vigfússon (1874:226) í orða-bók sinni og þýða það með orðinu ‘empoisoned’.

Frásögn af dauða Sinfjötla er einnig í Völsunga sögu en þar er hún nokkru rækilegri en í Konungsbók eddukvæða. Frásögnin er sýnd í (3a–c) (útg. Örnólfur Thorsson 1985:28–29; leturbreytingar hér):

(3) Sinfjötla borin þrjú drykkjarhorn: Völsunga saga

- a. Hún [Borghildur] mælti: „Drekk nú, stjúpson.“ Hann tók við og sá í hornið og mælti: „**Göróttur** er drykkurinn.“ Sigmundur mælti: „Fá mér þá.“ Hann drakk af. Drottningin mælti: „Hví skulu aðrir menn drekka fyrir þig öl?“
- b. Hún kom í annað sinn með hornið: „Drekk nú,“ — og frýði honum með mörgum orðum. Hann tekur við horninu og mælti: „**Flærður** er drykkurinn.“ Sigmundur mælti: „Fá mér þá.“
- c. Hið þriðja sinn kom hún og bað hann drekka af, ef hann hefði hug Völsunga. Sinfjötli tók við horninu og mælti: „**Eitur** er í drykknum.“ Sigmundur svarar: „Lát grön sía, sonur,“ sagði hann. Þá var konungur drukinn mjög og því sagði hann svo. Sinfjötli drekkur og fellur þegar niður.

Hér heldur sögumaður sig meira til hlés en í Konungsbókarfrásögninni og við fáum að heyra viðbrögð Sinfjötla við drykkjarhornunum þremur. Hann bregst við þeim á þrjá vegu: Um drykkinn í hinum tveimur fyrstu hefur hann lýsingarorð, fyrst *göróttur* og svo *flærður*, en þegar honum er borið þriðja hornið segir hann *eitur* vera í drykknum. Ef við gefum okkur að Sinfjötla sé þrisvar borinn sams konar drykkur virðist ekki ósennilegt að lýsingarorðin tvö sem hann notar um drykkinn séu á sama merkingarsviði. Enn fremur er þá ráð fyrir því gert að Sinfjötla gruni undireins og honum er borið fyrsta drykkjarhornið að brögð séu í tafla og getur *göróttur* þá merkt ‘svikinn, sem tál er í’ — eins og *flærður*.

Orð á sama merkingarsviði þurfa vitaskuld ekki að fela í sér nákvæmlega sömu merkingu; eðlilega getur verið blæbrigðamunur á merkingu þeirra. Til að mynda er hugsanlegt að í viðbrögðum Sinfjötla felist nokkurs konar stig-mögnun og hann velji sífellt sterkari orð (skyldrar merkingar) til að tjá grun-semdir sínar um sviksemi: *flærður* sé þannig sterkari lýsing á illum grun Sin-fjötla en *göróttur* og fastast kveði hann svo að orði hinu þriðja sinni þegar hann segir berum orðum að *eitur* sé í drykknum. Óhjákvæmilegt virðist að gera ráð fyrir að ummæli Sinfjötla um drykkinn feli alltaf í sér vísbendingu um sviksemi og þess vegna er ekki álitlegt að reikna með að *göróttur* merki ‘gruggugur, dreggjaður’; enda þótt til greina komi að svör hans feli í sér stig-mögnun virðist ‘gruggugur, dreggjaður’ of veikt. Frýjuorð Borghildar benda líka til að *göróttur* feli í sér eitthvað meira en einvörðungu ‘gruggugur, dreggi-aður’; vart getur það talist merki um hugleysi að vilja ekki drekka gruggugan drykk. Á hinn bóginn virðist merkingin ‘eitri blandinn’ ekki falla inn í slíkt stigmögnunarmynstur; þá eru viðbrögðin við fyrsta horninu sterkari en við horninu sem á eftir kemur þegar hann segir að drykkurinn sé *flærður*.³

Niðurstaðan að svo komnu máli er því þessi: Að minnsta kosti þrír kostir koma til álita þegar leitast er við að greina merkingu lýsingarorðsins *göróttur* í fornu máli; þeir eru sýndir í (4). Tvo hina fyrstu er að finna í forn málsorða-bókum, eins og áður var getið, en hér hefur þriðja kostinum verið velt upp.

- (4) Merking lýsingarorðsins *göróttur* í elstu heimildum: þrír kostir
- a. ‘gruggugur, dreggjaður’
 - b. ‘blandinn eitri’
 - c. ‘svikinn, sem tál er í’

Fyrsti kosturinn felur ekki í sér neina vísbendingu um sviksemi og fellur þess vegna ekki reglulega vel að frásögninni um Sinfjötla. Ef annar kosturinn er valinn er orðinu ætluð fullsterk merking sem ekki hæfir vel frásögninni af Sinfjötla eins og hún er í Völsunga sögu (þó að það komi ekki að sök í Kon-ungsbókartextanum). Óhjákvæmilegt virðist að ætla að ummæli Sinfjötla gefi til kynna að hann gruni að brögð séu í tafla og því líklegt að *göróttur* sé á sama merkingarsviði og *flærður*; þess vegna er þeirri tilgátu varpað fram hér að *gör-*

³ Í sumum sautjándu aldar handritum Völsunga sögu hefur *gruggóttur* komið í stað *göróttur* (Rafn 1829:142). Freistandi er að álykta að sautjándu aldar skrifarinn (eða skrifararnir?) sem þannig breytti textanum hafi ekki þekkt orðið *göróttur* og því sett *gruggóttur* í staðinn, sbr. 5. kafla hér á eftir. Um leið er það þó vísbending um skilning sautjándu aldar skrifarans (skrifar-anna?) á svari Sinfjötla.

óttur merki 'svikinn, sem tál er í', frekar en 'gruggugur, dreggjaður' eða 'blandinn eitri'. Torvelt er þó að skera úr um merkinguna á grundvelli þessara stuttu texta og því verður að líta á þetta sem bráðabirgðaniðurstöðu þar til hugað hefur verið að mynd orðsins í elstu íslensku (í 3. kafla) og bent á skyld orð (í 4. kafla).

3. Mynd orðsins *göróttur* í elstu íslensku

3.1 Hvert var rótarsérhljóðið?

Fyrsta skrefið í leit að uppruna lýsingarorðsins *göróttur* hlýtur að vera að komast að mynd þess í elstu íslensku. Eins og kunnugt er má rekja sögu rótarsérhljóðsins *ö* í nútímaíslensku aftur til tveggja ólíkra sérhljóða í forníslensku, *o* og *ø*. Nauðsynlegt er þess vegna að komast að því hvort *göróttur* hafði *o* eða *ø* í elstu íslensku. Stafsetning elstu dæmanna gæti hugsanlega skorið úr því en áður en þau verða rædd er rétt að glöggva sig á þeim þáttum hljóðsögunnar sem varða þetta úrlausnarefni.

Sérhljóðin *o* og *ø* voru af ólíkum uppruna. Hið fjarlæga, uppmælt, kringda *o* varð til við *u/w*-hljóðvarp (kringingu) á frn. *a*, eins og í físl. *møgr* < frn. **magur* (sbr. gotn. *magus* 'sonur') eða físl. *höggva* < frn. **haggwa* < frg. **hawwan-* (Noreen 1923:155 [§186]). Uppruni hins miðlæga, frammælt, kringda *ø* er margbrotnari (Noreen 1923:155–6 [§190]) en það myndaðist einkum við *i-* eða *r*-hljóðvarp (frammælingu) á frn. *o*, eins og til dæmis í 2. pers. et. nt. fh. *søfr* < frn. **sofir* af *sofa* og físl. lh. þt. *körinn* < frn. **korenar* af *kjósa*, eða við *u/w*-hljóðvarp (kringingu) á frn. *e*, eins og í *Hallfrøðr* < frn. **freður* og físl. *sökkva* < frn. **sekkwa* < frg. **sinkwan-*.

Lýsing höfundar Fyrstu málfræðiritgerðarinnar á hljóðkerfi forníslensku um miðbik tólftu aldar sýnir að hann hefur gert greinarmun á *o* og *ø* í sínu máli (útg. Hreinn Benediktsson 1972). Aðgreining *o* og *ø* kemur líka fram í stafsetningu elstu íslensku handritanna frá síðari hluta tólftu aldar og fram á þrettánda öld. Snemma á þrettánda öld hverfur þessi aðgreining og hafa *o* og *ø* þá verið fallin saman í eitt hljóðan sem tákna má með *ö* (Hreinn Benediktsson 1959:295/2002:60, 1965:56–73).

Eins og áður sagði var sérhljóðið *o* í forníslensku uppmælt en *ø* var aftur á móti frammælt. Þetta hafði óhjákvæmilega áhrif á undanfarandi gómhljóð. Gómhljóðið *g* lagaði sig að eftirfarandi sérhljóði í forníslensku þannig að á undan hinu frammælt *ø* var það framgómælt en á undan hinu uppmælt *o* var það uppgómælt. Þessi dreifing gómhljóðanna hélst eftir samfallið *o* + *ø*

> ö og því var smám saman farið að gera greinarmun í stafsetningu á upp-runalegu *gǫ-* og *gø-*, eins og sýnt er í (5).

- (5) a. físl. *gǫ-* > *gö-*, sbr. kvk. no. *gǫrn* > *görn*
 b. físl. *gø-* > *gjö-*, sbr. so. *gøra* > *gjöra*

Í (5a) hefur verið uppgómmælt *g* á undan hinu uppmælda *ǫ* í forníslensku. Eftir samfallið *ǫ* + *ø* > *ö* þar sem hið uppmælda *ǫ* vék fyrir samfallshljóðinu *ö*, sem er frammælt í nútímamáli, hélt *g* áfram að vera uppgómmælt, eins og í til dæmis nafnorðinu *görn*. Í (5b) hefur *g* aftur á móti verið framgómmælt á undan hinu frammælda *ø* og hélt áfram að vera framgómmælt eftir samfallið *ǫ* + *ø* > *ö*; þess vegna hefur forníslenska sögnin *gøra* orðið að *gjöra* í nútímamáli en ekki **göra*. Eftir samfallið fengu *gǫ-* og *gø-* sams konar sérhljóð, *ö*, en hljóðastrengirnir féllu þó ekki saman því að gómhljóðin héldu áfram að vera ólík: uppgómmælt í hinum fyrri og framgómmælt í hinum síðari.

Þessi hljóðþróun hafði tvenns konar áhrif á stafsetningu. Í fyrsta lagi var eðlilega hætt að gera greinarmun í rituðu máli á hinum fornu *ǫ* og *ø*, enda höfðu þau runnið saman í eitt hljóð í framburði, *ö*. Í annan stað breyttist táknun gómhljóðanna, þrátt fyrir að engin breyting hefði orðið á framburði þeirra, eftir því sem næst verður komist. Fyrir samfall *ǫ* og *ø* var dreifing uppgómmæltra og framgómmæltra gómhljóða næst á undan þessum sérhljóðum sjálfvirk, ef svo má segja: á undan hinu uppmælda *ǫ* var gómhljóðið alltaf uppgómmælt en á undan hinu frammælda *ø* var gómhljóðið einatt framgómmælt. En um leið og sérhljóðin *ǫ* og *ø* féllu saman í eitt og gómhljóðin stóðu eftir óhögguguð var það ekki lengur fyrirsegjanlegt út frá hljóðumhverfi hvenær gómhljóð á undan samfallshljóðinu *ö* var uppgómmælt og hvenær framgómmælt. Á fjórtándu öld verður þess vart í æ ríkara mæli að skrifarar sýni þennan mun gómhljóðanna í stafsetningu (Stefán Karlsson 1989:38/2000:51). Það gerðu þeir með því að tákna framgómmælda hljóðið með „gi“ er varð „gj“ í nútíma-stafsetningu og greina það þannig frá hinu uppgómmælda sem áfram var táknað með einföldu „g“. Munurinn sést í stafsetningu nútímamáls þar sem físl. *gøra* hefur fengið ritháttinn *gjöra*, eins og sýnt er í (5b), andspænis *görn* úr eldra *gǫrn*, sbr. (5a).

Ef tekið er tillit til þessa virðist einboðið að ætla að lýsingarorðið *göróttur* hafi verið *gǫróttur* í forníslensku; að minnsta kosti kæmi ekki annað til greina en endurgera físl. *gǫróttur* ef engar heimildir aðrar en nútímamálsmyndin *göróttur* hefðu varðveist. Ekki kemur til álita að endurgera físl. *gøróttur* vegna þess að á undan hinu frammælda *ø* hefði verið framgómmælt *g* í forníslensku og

það hefði átt að lifa áfram til nútíma og verða *gjöróttur* í nútímaíslensku, sem ekki er reyndin. Á undan hinu uppmæltu *g* hefði gómhljóðið aftur á móti alltaf verið uppgómmælt — nákvæmlega eins og það er í nútímamálsorðinu *gjöróttur*.

3.2 *Ritháttur elstu þekktu dæma*

Að fenginni þessari bráðabirgðaniðurstöðu á grundvelli nútímamálsmyndarinnar *gjöróttur* er mál til komið að huga að elstu þekktu dæmum um lýsingarorðið og rithætti þeirra. Eins og áður sagði kemur *gjöróttur* aðeins fyrir í fyrrnefndri frásögn af dauða Sinfjötla í Konungsbók eddukvæða og Völsunga sögu. Dæmin eru sýnd stafrétt í (6).

(6) Elstu þekktu dæmi um lýsingarorðið *gjöróttur*

- a. „giorotr“ — í lausamálskafla framan við Grípisspá í GKS 2365 4to, Konungsbók eddukvæða (26v28), frá um 1270 (ljóspr. útg. Vésteinn Ólason og Guðvarður Már Gunnlaugsson 2001)
- b. „giorotr“ — í Völsunga sögu á NKS 1824 b 4to (13v16) frá um 1400–1425 (útg. Olsen 1906–08:25.16)

Bæði Konungsbók eddukvæða, GKS 2365 4to, frá síðari hluta þrettándu aldar og NKS 1824 b 4to frá fyrsta fjórðungi fimmtándu aldar eru rituð eftir að sérhljóðin *g* og *ø* höfðu fallið saman í eitt hljóð. Táknun sjálfs rótarsérhljóðsins í þessum handritum getur því ekki varpað neinu ljósi á það hvort *gjöróttur* muni hafa haft *g* eða *ø* í elstu íslensku; rótarsérhljóðið hefur án efa verið samfallshljóðið *ö* í máli þeirra sem skrifuðu þessi handrit. Athygli vekur að þessi elstu þekktu dæmi eru stafsett með „gio“ og einsætt að skilja það þannig að „gi“ sé þar táknun skrifaranna á framgómmæltu *g* í þessu orði. Það bendir þá til þess að eftir samfall sérhljóðanna *g* og *ø* hafi lýsingarorðið verið *gjörótttr* með *gjö-* (framgómmæltu *g*) en ekki *gjörótttr* með *gö-* (uppgómmæltu *g*), eins og vænta mátti miðað við mynd orðsins í nútímamáli.

Uppruni *gjö-* er tvenns konar: það getur verið úr eldra *gø-* eða *gjø-*. Eins og fram hefur komið er *ø* einkum runnið úr eldra *o* við *i-* eða *r*-hljóðvarp (frammælingu) eða úr *e* við *u/w*-hljóðvarp (kringingu). Hljóðasambandið *jø* í elstu íslensku er aftur á móti orðið til við *u*-klofningu úr frn. *e*, eins og í físl. *jorð* < frn. **erþu* (Noreen 1923:87 [§89]).⁴ Úrlausnarefnið hér er því ekki

⁴ Hér er gert ráð fyrir að við *u*-klofningu hafi frn. *e* orðið físl. *jø* fremur en *jo*; sjá umræðu hjá Hreini Benediktssyni 1963:428–31/2002:160–63.

lengur hvort *göróttur* muni komið úr eldra *gørótttr* eða *gøróttr*, heldur hvort það muni hafa verið *gørótttr* eða *gjørótttr* í elstu íslensku. Til þess að fá úr því skorið er nauðsynlegt að huga að áhrifum hljóðþróunar á stafsetningu og táknbeitingu skrifara handritanna sem hér um ræðir.

3.3 Hljóðbreytingar og breytingar á stafsetningu

Þegar farið var að tákna framgómkvæði *g* á undan samfallshljóðinu *ö* (úr *q* + *ø*) féllu saman í stafsetningu upprunalegt *gø-* (eins og í so. *gøra*) og *gjø-* með *jø* er orðið hafði til við *u*-klofningu (eins og í kvk. no. *gjøf*): hvort tveggja fékk táknunina „gi“ (eða „gj“) á undan sérhljóðstákni, eins og sýnt er í (7).

- (7) a. físl. *gø-* > *gjö-*, sbr. so. *gøra* > *gjöra*
 b. físl. *gjø-* > *gjö-*, sbr. kvk. no. *gjøf* > *gjöf*

Þetta sést glögglega í stafsetningu aðalskrifara NKS 1824 b 4to, sem hefur verið að verki á fyrsta fjórðungi fimmtándu aldar. Hann táknar oft framgómkvæði *g* á undan upprunalegu *ø*, eins og sýnt er með nokkrum dæmum í (8) með vísunum í blað og línu í handritinu (og einnig í útgáfu Olsens 1906–08).

- (8) Dæmi um táknun físl. *gø-* í NKS 1824 b 4to
 a. físl. *gøra*: „giorizt“ 1v19 (3.11), „giordiz“ 41r5 (88.13), „Gior“ 19r4 (36.16), „gior“ 21r18 (41.16), 26r5 (54.28)
 b. físl. *gørla* (*gørla*):⁵ „giorla“ 36r8 (76.16), 43v4 (93.18), 69v12 (153.2)

Táknun skrifarans á upprunalegu *gø-* er því hin sama og á upprunalegu *gjø-*, nefnilega „gi“ á undan sérhljóðstákni, eins og dæmin um upprunalegt *gjø-* í (9) sýna.

- (9) Dæmi um táknun físl. *gjø-* í NKS 1824 b 4to
 a. físl. *gjøf*: „fegiofum“ 11v18 (21.26)
 b. físl. *gjørnum* (lo. *gjarn*): „lofgiornum“ 32r4 (67.24)

⁵ Dæmi úr elstu íslensku benda til að bæði hafi verið til *gørla* og *gørla*: Í Íslensku hómilfúbókinni, Sth perg 4to nr 15, frá um 1200, bendir stafsetning þriggja dæma til *gørla* en eitt dæmi er aftur á móti ritað eins og það sé *gørla* (de Leeuw van Weenen 2004:61 [*gørla*, *gørla*]). Í AM 645 A 4to frá um 1220 eru enn fremur tvö dæmi um *gerla* (að vísu er rötarsérhljóðið þar bundið í *er*-bandi) þar sem *e* gæti hafa orðið til við afkringingu *ø* (Larsson 1891:97 [*fullgerla*], 110 [*gerla*]; Noreen 1923:107 [§119]).

Rithátturinn „giorotr“ (13v16) hjá skrifara NKS 1824 b 4to gefur því enga vísbendingu um hvort orðið muni frekar runnið úr eldra *gþrótt* eða *gjörótt*; hvort tveggja hefði getað birst sem „giorotr“ í stafsetningu hans.

Öðru máli gegnir um skrifara Konungsbókar eddukvæða, GKS 2365 4to, sem skrifað hefur á síðari hluta þrettándu aldar, meira en öld fyrr en skrifari NKS 1824 b 4to. Engin dæmi er að finna í stafsetningu hans um að hann tákni framgómkvæði *g* á undan upprunalegu *ø*. Í (10) eru sýnd nokkur dæmi um táknun hans á upprunalegu *gø*- með vísunum í blað og línu í handritinu (ljóspr. útg. Vésteinn Ólason og Guðvarður Már Gunnlaugsson 2001).

(10) Dæmi um táknun físl. *gø*- í Konungsbók eddukvæða

- a. físl. *gøra*: „gora“ 13v30, 15v10, 17r4, „gorva“ 28r21; „gorir“ 5v14, 6r21, „gorvir“ 24r7; „gorvom“ 14r5; „gorða“ 31r16; „gorðir“ 17r4, „gorðir“ 19r24, „Gorþir“ 21v2, „gorþir“ 30v24; „gorði“ 9r25, 14r33, 18v29, 30r20, „gorþi“ 24r33; „gorðo“ 1r17, 7r1, „gordo“ 5r19, „gorþo“ 22v19; „goraz“ 12r18, 27v2, „gorlaz“ 23v20–21; „goriz“ 27v31; „gorðiz“ 13r33, „gorðvz“ 24v14
- b. físl. *gørsimi*: „gorfimar“ 18v23, 18v32
- c. físl. *gørla* (*gør*la): „gorla“ 3v31, 12v5, 15v22, 34v26, 35r4, 35r17, 35r31, 39r26; „ogørla“ 6v16
- d. físl. *gørvallr* (*gør*vallr):⁶ „gorvołom“ 7r10, „gorvallan“ 42r3

Skrifari Konungsbókar ritar aldrei upprunalegt *gø*- með „gi“ og sérhljóðstákni, heldur einungis „g“, á sama hátt og hann táknar upprunalegt *gø*- en nokkur dæmi um það eru sýnd í (11).

(11) Dæmi um táknun físl. *gø*- í Konungsbók eddukvæða

- a. físl. *gørva* (atvo.): „gorva“ 16v14, 28r10, 28r23, 28v15
- b. físl. *gørðum* (no. *garðr*): „gorðom“ 6r8, „gordom“ 16r18, „garðom“ 7v12, „garþom“ 11v22
- c. físl. *gørn*: „gornom“ 16v8
- d. físl. *gøfigr*: „gæfgafta“ 14r7

⁶ Í Íslensku hómilfubókinni, Sth perg 4to nr 15, frá um 1200, bendir stafsetning tveggja dæma til þess að orðið hafi verið *gørvallr* en að auki er eitt dæmi þar sem rótsérhljóðið er táknað „o“ og það gæti í raun staðið fyrir hvort sem er *ø* eða *ø* (de Leeuw van Weenen 2004:61 [*gørvallr*]).

Skrifari Konungsbókar gerir því engan greinarmun í stafsetningu á uppruna-
legu *gø-* og *gø-*; hann virðist hvergi auðkenna sérstaklega framgömmæltu hljóð-
ið í *gø-* og táknar hvort tveggja með „g“ og sérhljóðstákni (aðallega „o“ eða
„a“). Í stafsetningu hans er „gio“ aftur á móti hin reglulega táknun á uppruna-
legu *gjø-*, eins og sýnt er með nokkrum dæmum í (12).

(12) Dæmi um táknun físl. *gjø-* í Konungsbók eddukvæða

- a. físl. *gjof*: „giof“ 7r6, „giofom“ 4r23, 4r31, „giofom“ 4r27
- b. físl. *gjöld* (no. *gjald*): „giold“ 4r27, 6r26, 9r33, „giold“ 4v26,
„ipgiold“ 6r3
- c. físl. *umgjørð*: „vmgiorþ“ 14v2
- d. físl. *gjørn(um)* (lo. *gjarn*): „morð giornom“ 14v29, „obil giornom“
35r8, „vergior“ 15v31

Pegar skrifari Konungsbókar eddukvæða ritar „giorotr“ (26v28), sem jafn-
gildir *gjörótttr*, er því eðlilegast að líta svo á að það samsvari eldra *gjörótttr*. Að
öðrum kosti væri „giorotr“ eina dæmið um að skrifarinn táknaði framgóm-
kvæði *g* á undan eldra *ø*.⁷

3.4 Niðurstaða

Á það var bent hér að framan (í kafla 3.1) að ef einungis væri á nútímamáls-
myndinni *göróttur* að byggja kæmi ekki annað til greina en endurgera físl.
gørótttr. Ef elstu dæmi eru skoðuð gaumgæfilega sést þó ótvírætt að sá vitnis-
burður nútímamálsmyndarinnar fær ekki staðist. Elstu þekktu dæmi um lýs-
ingarorðið *göróttur* er að finna í Konungsbók eddukvæða, GKS 2365 4to, frá
um 1270, og Völsunga sögu á NKS 1824 b 4to, frá um 1400–1425. Í þessum
handritum birtist orðið sem *gjörótttr* og sú mynd hlýtur að vera runnin frá ann-
aðhvort *gørótttr* eða *gjørótttr* í elstu íslensku en getur aftur á móti ekki verið
komin úr físl. *gørótttr* með reglulegri hljóðþróun. Stafsetning aðalskrifara NKS

⁷ Enda þótt skrifari Konungsbókar riti „giorotr“ (26v28) með einföldu „t“ virðist ekki brýn
ástæða til að draga í efa að orðið hafi haft *tt* í hans máli. Hér er augljóslega um að ræða lýs-
ingarorðsviðskeytið *-ótt-* sem ekki er þekkt öðruvísi en með *tt*. Tvennt má nefna er skýrt gæti
ritun skrifara Konungsbókar með einföldu „t“. Annars vegar er aðgreining stuttra og langra
samhljóða að jafnaði ekki fullkomlega regluleg í stafsetningu miðaldahandrita og allra síst á
undan samhljóði; eitt dæmi með „t“ hefur því lítið vægi. Í annan stað getur hugsast að skrifar-
anum hafi einfaldlega láðst að setja depil yfir „t“ til að tákna *tt* og enn fremur er mögulegt að
depillinn hafi máðst brott.

1824 b 4to er tvírað og ekki til þess fallin að skera úr um hvort *gjörótttr* muni frekar runnið úr eldra *gørótttr* eða *gjörótttr*. Á hinn bóginn er táknbeiting skrifara Konungsbókar eddukvæða miklu skýrari í þessu efni: Hann táknar aldrei framgómkvæði *g* á undan upprunalegu *ø* og því er einboðið að líta svo á að *gjörótttr* („giorotr“ 26v28) í Konungsbók sé komið úr eldra *gjörótttr* en ekki *gørótttr*. Nútímamálsmyndin *gøróttur* getur ekki verið beinn afkomandi físl. *gjörótttr* með reglulegri hljóðþróun og verður að því vikið síðar (í 5. kafla) hvaðan hún muni líklegast runnin. Næst verður nánar hugað að uppruna orðsins sem hér hefur verið endurgert sem físl. *gjörótttr* og leitað skyldra orða.

4. Uppruni og skyld orð

4.1 Orðmyndun

Lýsingarorðið *gjörótttr* er myndað með viðskeytinu *-ótt-* (< frg. **-uhta-*) en það er algengt í lýsingarorðum sem dregin eru af nafnorðum (sjá til dæmis Alexander Jóhannesson 1927:82–84, Eirík Rögnvaldsson 1990:35 og Guðrúnu Kvaran 2005:140; einnig Krahe 1969:193–94). Tugi dæma um lýsingarorð með þessu viðskeyti má finna í fornmálsorðabók Fritzners (1886–96) og eru fáein dæmi sýnd í (13) ásamt þeim nafnorðum sem þau virðast dregin af.

(13) Nokkur físl. lýsingarorð dregin af nafnorðum með vsk. *-ótt-*

- a. no. *flekkr* ⇒ lo. *flekkótttr*
- b. no. *krókr* ⇒ lo. *krókótttr*
- c. no. *korn* ⇒ lo. *kornótttr*
- d. no. *skalli* ⇒ lo. *skollótttr*
- e. no. *skarð* ⇒ lo. *skørðótttr*
- f. no. *fjall* ⇒ lo. *fjöllótttr*
- g. no. *kjarr* ⇒ lo. *kjorrótttr*
- h. no. *skjöldr* ⇒ lo. *skjöldótttr*

Lýsingarorð dregið með viðskeytinu *-ótt-* af nafnorði sem merkir ‘X’ ber venjulegast merkinguna ‘sem hefur X’; *flekkótttr* merkir þannig ‘sem hefur flekki’, *krókótttr* ‘sem hefur króka’, *kornótttr* ‘sem hefur korn’.⁸ Viðskeytið veldur jafnan *u*-hljóðvarpi, sbr. (13d–e), eða *u*-klofningu á rótarsérhljóði, sbr. (13f–h), ef það á við.

⁸ Einnig er þó til að slík lýsingarorð merki ‘eins og X’, eins og *kringlótttr* sem merkir ‘(lagaður) eins og kringla’.

Lýsingarorðið *gjörótttr* hefur því væntanlega verið dregið af nafnorði. Hér að framan var komist að þeirri niðurstöðu að rótarsérhljóðið í *gjörótttr* hefði myndast við *u*-klofningu. Grunnorðið sem það er dregið af kann því að hafa haft *u*-klofningu í nefnifalli eintölu og stofninn *gjör-*, sbr. (13h), en enn fremur er hugsanlegt að það hafi haft *a*-klofningu og stofninn *gjar-*, sbr. (13f–g). Alls ekki er víst að grunnorðið, sem *gjörótttr* er dregið af, birtist í tiltækum heimildum um forníslensku og enn síður er hægt að reiða sig á að það hafi lifað til nútímamáls; afleidda lýsingarorðið gæti lifað þótt grunnorðið sé horfið úr málinu. Eðlilegt er engu að síður að hefja leitina að grunnorðinu í orðabókum um formmálið.

4.2 *Hvorugkynsorðið gjör, gjör, gør eða ger*

Ekki finnast neinar heimildir í orðabókum um íslenskt nafnorð með stofninum *gjar(-)* sem til álita gæti komið. Aftur á móti er getið um hvorugkynsorð sem birtist ýmist sem *gjör*, *gjör*, *gør* eða *ger* hjá orðabókarhöfundum, eins og sýnt er í (14).

(14) Hvorugkynsorðið *gjör*, *gjör*, *gør* eða *ger* hjá nokkrum orðabókarhöfundum

- a. Sveinbjörn Egilsson (1860:247): *gjör* hk. ‘cibus, saturitas’ (‘fæða, magafylli’), sama og nútímamálsorðið *ger* ‘avicularum multitudo, escæ (v.c. halecibus) inhiantium’ (‘fjöldi fugla gínandi yfir æti (til dæmis síld)’).
- b. Cleasby og Guðbrandur Vigfússon (1874:223): *gør* og *ger* hk. ‘a flock of birds of prey’.
- c. Fritzner (1886–96, 1:606): *gjör* hk. ‘Grums’.
- d. Sveinbjörn Egilsson og Finnur Jónsson (1931:186): *gjör* hk. ‘føde, næring’ en merkir þó hugsanlega ‘flok, skare’.
- e. de Vries (1962:198): *gør*, *gjör* hk. (1) ‘bodensatz’, (2) ‘haufe, menge’ (skáldamál); tvö orð ólíkrar merkingar og af ólíkum uppruna.
- f. Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:240): *ger*, *gjör*, *gør* hk. ‘grugg, (rotnandi) æti; grúi, fjöldi’.

Orðabókarhöfundarnir vísa yfirleitt í sömu dæmin í fornum textum (þeir sem á annað borð vísa í dæmi) svo að þarna virðist vera um eitt og sama orðið að ræða með mismunandi form (og stafsetningu). Athygli vekur hve skoðanir eru skiptar um rótarsérhljóðið. Hjá Cleasby og Guðbrandi Vigfússyni (1874: 223)

er rótarsérhljóðið *ö* (þ.e. *ø*) ákvarðað á grundvelli ríms en aftur á móti er *jø* sagt rímskorðað í *Lexicon poeticum* Sveinbjarnar Egilssonar og Finns Jónssonar (1931:186), enda þótt hvor tveggja niðurstaðan sé byggð á sama dæminu, eins og rætt verður hér á eftir. Hvorki de Vries (1962:198) né Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:240) taka skýra afstöðu. Einungis Fritzner (1886–96, 1:606) tengir *gjör* við *gjöróttir* en til þess að unnt sé að fallast á þau tengsl þarf að komast að því hver muni hafa verið mynd orðsins *gjör* í elstu íslensku og hver merking þess muni hafa verið.

Ókringda rótarsérhljóðið í myndinni *ger* gagnast ekki til að skera úr um hvort eðlilegra sé að reikna með *gør* eða *gjør* í elsta máli því að *e* getur verið runnið frá hvort sem er eldra *ø* eða *jø*. Þegar í elstu íslensku verður þess vart að *ø* afkringist og verði *e*; þetta varð aldrei altæk hljóðþróun en til urðu ýmsar tvímyndir á borð við 3. pers. et. nt. fh. *kemr*, *sefr*, *treðr* við hlið *kømr*, *søfr*, *trøðr* af *koma*, *sofa* og *troða* (Noreen 1923:107 [§119]). Hugsanlegt er því að *ger* hafi orðið til við hlið *gør* við slíka afkringingu. Um 1600 taka að birtast í heimildum (stafsetningu og einnig í rími) merki um afkringinguna *jø* > *je* í orðum eins og *fjegur*, *jerð*, *mjeg* sem þá urðu til við hlið *fjögur*, *jörð*, *mjög*; mikið ber á þessari afkringingu í sautjándu aldar máli en í mörgum tilvikum hafa þó afkringdu myndirnar horfið aftur úr málinu (Björn K. Þórólfsson 1925:xix; Stefán Karlsson 1989:10–11/2000:26). Mögulegt er þess vegna að *ger* (þ.e. *gjer*) hafi orðið til við hlið *gjör* við afkringingu á sautjándu öld (eða síðar), hvort sem það var komið úr eldra *gør* eða *gjør*. Úrlausnarefnið hér er því hvort (ungu) orðmyndirnar *gjör* og *ger* muni heldur runnar úr eldra *gør* eða *gjør*; hið fyrra gæti ekki verið grunnorð lýsingarorðsins *gjöróttir* en hið síðara gæti það hæglega ef merking þess leyfir.

4.3 Elstu þekktu dæmi um hvorugkynsorðið *gjör*, *ger*

Orðið *gjör*, *ger* virðist aðeins þekkt af þremur dæmum úr fornu máli, úr Höfuðlausn Egils Skallagrímssonar, úr Merlínusspá og loks kemur það fyrir í sumum handritum Konungs skuggsjár. Áður en lengra er haldið er rétt að hyggja að þessum dæmum.

Höfuðlausn Egils Skallagrímssonar er, eins og kunnugt er, einkum varðveitt í tveimur gerðum. Annars vegar er hún í Wolfenbüttelbók, Wolf Aug 9 10 4to, frá um 1330–70, sem geymir svokallaða B-gerð (eða W-gerð) Egils sögu; kvæðið er þó ekki að finna í öðrum handritum af B-gerðinni svo að líklegt má teljast að skrifari Wolfenbüttelbókar hafi aukið því inn. Hins vegar er Höfuðlausn varðveitt í svokallaðri C-gerð (eða K-gerð) sögunnar sem einkum er

þekkt í uppskriftum Ketils Jörundssonar en elst í þeim handritafllokki er AM 162 A ε fol. frá um 1400, brot sem geymir stærstan hluta Höfuðlausnar. Höfuðlausn er aftur á móti ekki í Möðruvallabók, AM 132 fol, aðalhandriti A-gerðar Egils sögu, og hefur aldrei verið þar (Jón Helgason 1969: 162–68). Fyrri hluti níundu vísu Höfuðlausnar er sýndur í (15) eins og hann birtist í Wolfenbüttelbók (50r2); stafsetning er samræmd hér að frátöldu orðinu „gíor“ (ljóspr. útg. Jón Helgason 1956; útg. Finnur Jónsson 1912–15, A1: z37, sbr B1:32 og útg. Sigurðar Nordals 1933:188 þar sem vísan er hin tíunda).

(15) Úr níundu vísu Höfuðlausnar eftir Wolfenbüttelbók (50r2) frá um 1330–70

Rauð hilmir hjor,
þat var hrafna „gíor“,
fleinn hitti fjor,
flugu dreyrug spjor.

Í stafsetningu handrita um miðja fjórtánda öld er eðlilega ekki gerður greinarmunur á hinum fornu ϱ og $\emptyset$ (sbr. 3.1) og hætt er líka við að framgómkvæði g á undan hinu forna $\emptyset$ gæti þar birst sem „gi“ (sbr. 3.2); rithátturinn „gíor“ sker því ekki úr um hvort þar er á ferð upprunalegt $gjor$ eða $gør$. Í hinum runhenda hætti Höfuðlausnar er endarím. Þrjú rímorðanna eru vel þekkt bæði í íslensku og af frændorðum í öðrum germönskum málum og ekki leikur vafi á uppruna rótarsérhljóðs neins þeirra: í *hjorr* kk. ‘sverð’ (sbr. fe. *heoru*, gotn. *haírus* ‘sverð’), *fjor* hk. ‘líf’ (sbr. fe. *feorh* ‘líf, lífvera’, fsax., fhþ. *ferah*, *ferh* ‘líf, sál’, gotn. *faírhús* ‘veröld’) og *spjor* nf. ft. hk. ‘spjót’ (sbr. fe. *spere*, *speru*, fsax., fhþ. *sper* ‘spjót’) verður rótarsérhljóðið rakið með traustum rökum til frg. e sem í frumnorrænu hefur orðið fyrir u -klofningu, $e > j\varrho$ (sjá til dæmis de Vries 1962 eða Ásgeir Blöndal Magnússon 1989). Egill Skallagrímsson hefur ugglaut alist upp við fulla grein sérhljóðanna ϱ og $\emptyset$ og sé sú gerð Höfuðlausnar sem varðveist hefur á Wolfenbüttelbók réttilega eignuð Agli er óhjákvæmilegt að gera ráð fyrir $gjor$ í öðru vísuorði; í máli Egils hefði $gør$ ekki rímað við *hjør*, *fjor* og *spjor*, eins og Jón Helgason (1969) hefur rætt. Finnur Jónsson hafði áður komist að sömu niðurstöðu þegar hann sagði í *Lexicon poeticum* (Sveinbjörn Egilsson og Finnur Jónsson 1931:186) um $gjor$ í þessu dæmi: „vokalen her er rimbestemt“; það er aftur á móti misskilningur hjá Cleasby og Guðbrandi Vigfússyni (1874:223) að $gjor$ rími hér við orð með upprunalegu $\emptyset$.

Merking orðsins *gjör* í Höfuðlausn gæti hæglega verið hin sama og *ger* hefur í til að mynda *fuglager* í nútímamáli, þ.e. ‘fjöldi, grúi’; *hrafna gjör* væri þá ‘hópur af hröfnum’. Þarna er þá kominn merkingin sem gefin er hjá Cleasby og Guðbrandi Vigfússyni (1874:223), ‘a flock of birds of prey’, sbr. (14b), og þá skýringu gefur einnig Sigurður Nordal (1933:188 neðanmáls) í útgáfu sinni. Merkingin ‘cibus, saturitas’ (‘fæða, magafylli’) sem Sveinbjörn Egilsson (1860:247) gefur sem aðalmerkingu, sbr. (14a) og ‘føde, næring’ í (14d) (Sveinbjörn Egilsson og Finnur Jónsson 1931:186), virðist að minnsta kosti jafnlíkleg; *hrafna gjör* merkti þá ‘fæða fyrir hrafna’. Björn Jónsson á Skarðsá (1574–1655) skýrir orðið *gjör* í þessu vísuorði með eftirfarandi hætti í Höfuðlausnarskýringum sínum á AM 552 r 4to (5r–5v); stafsetning er samræmd hér (útg. Chesnutt 2006:174–75):

- (16) Björn Jónsson á Skarðsá (1574–1655) á AM 552 r 4to (5r–5v)

Gjör köllum vær það þá mörg dýr eður fuglar sækja (með æði) að hræjum eður annarri átu. Sá maður er sagður *gjör* sem mikið etur; hefur nafn af úlfi þeim Óðinn átti; hét *Gjöri* eður *Ger*. Annar hét *Freki*. Svo eru kallaðir mathákar og atsókn skepnanna til atvinnunnar.

Einkar athyglisvert er að Björn skuli tengja nafnorðið *gjör* við lýsingarorðið *gjör* ‘gráðugur, átfrekur’ (sbr. físl. lo. *gerr* í sömu merkingu) og úlfsheitið *Gjöri* eða *Ger* (sbr. *Geri*) og verður ekki betur séð en nafnorðið *gjör* hafi þá einnig haft merkinguna ‘ásókn í æti’ eða ef til vill ‘græðgi’. Eins og Sveinbjörn Egilsson (1860:247) bendir á þýddi Jón Ólafsson Svefneyingur (1786: í orðasafni, sbr. bls. 70) *gjör*, *ger* í þessu samhengi með ‘magna libido (prædæ)’ (‘mikil ágirnd (í bráð, æti)’). Þrenns konar merking orðsins *gjör* í Höfuðlausn virðist því koma til álita: ‘fjöldi, grúi’, ‘æti’ eða ‘ásókn í æti, græðgi’. Á hinn bóginn kemur ekki til greina merking sú sem Fritzner (1886–96, 1:606) gefur upp, ‘Grums’, sbr. (14c), en hann vitnar heldur ekki til þessa dæmis.

Höfuðlausn á brotinu AM 162 A ε fol frá um 1400 er allmikið frábrugðin þeirri í Wolfenbüttelbók; „hvor textinn hefur erindi, heil eða hálf, sem ekki eru í hinum; vísun og vísnahtutum er öðruvísi raðað; í annarri er orðalag einatt frábrugðið því sem er í hinni“, segir Jón Helgason (1969:163–64) sem ræki-lega hefur kannað báðar gerðirnar, og bætir við: „Milli þessara uppskrifta getur enginn ritaður tengiliður verið.“ Ekki kemur því á óvart að munur skuli vera á níunda erindi í þessum tveimur handritum. Í AM 162 A ε fol (3v29) er annað

vísuorð þannig: „þar uar hrafn æ geyrr“. Síðasta orðið er ritað „geyr“ en þar er líklega depill yfir „r“-inu, þótt ekki sé það með öllu vafalaust.⁹

Fyrir kemur í fornum handritum, einkum frá tólftu og þrettándu öld, að hið forna sérhljóð $\emptyset$ sé táknað „ey“ (Hreinn Benediktsson 1965:70–71) og, eins og Jón Helgason (1969:170–74) hefur bent á, gæti rithátturinn „geyr“ einmitt verið runninn frá gömlu forriti þar sem „ey“ stóð fyrir $\emptyset$. Þetta telur Jón geta bent til þess að forn mynd orðsins hafi ekki verið *gjör* heldur *gør*. Þá verður reyndar að gera ráð fyrir að kvæðið sé ort af manni sem ekki gerði neinn greinarmun á sérhljóðunum ϱ og $\emptyset$ (sem sagt ekki Agli) og gat því hæglega rímað *hjör*, *gjör*, *fjör*, *spjör* en annar maður, sem sjálfur greindi að ϱ og $\emptyset$ í sínu máli, hafi skrifað forrit það sem AM 162 A ε fol er skrifað eftir og táknað þar það sem í hans máli var *hjör*, *gør*, *fjör*, *spjör* og rímaði ekki nema að hluta. Slík atburðarás er vitaskuld ekki óhugsandi en, eins og Jón bendir sjálfur á, er alls ekki víst að „geyr“/„geyr“ í AM 162 A ε fol sé sama orð og „gior“ í Wolfenbüttelbók; ekki má gleyma því að allnokkru munar á textanum í þessum tveimur handritum. Í AM 162 A ε fol kynni „geyr“/„geyr“ að vera *gørr* sem snemma gat fengið $\emptyset$ fyrir áhrif frá *gøra* og finnst því ritað með „ey“; setninguna mætti þá skilja þannig, segir Jón: *þar var hrafn gørr* (reiðubúinn að steypa sér) á (ofan á hræin). Að minnsta kosti getur rithátturinn „geyr“/„geyr“ ekki talist óyggjandi sönnun þess að forn mynd orðsins hafi verið *gør* en ekki *gjör*.

Annað dæmi um orðið *gjör* er að finna í Merlínusspá á Hauksbók, AM 544 4to, frá um 1302–10. Merlínusspá er íslensk þýðing í bundnu máli á kafla úr Breta sögum Geoffreys frá Monmouth (1100–1154); þýðingin, ugglaut úr latínu, er eignuð Gunnlaugi Leifssyni, munki á Þingeyrum, og hefur að líkindum verið gerð í kringum 1200, en Gunnlaugur mun hafa látist um 1218 (Sverrir Tómasson í Guðrún Nordal o.fl. 1992:414, 454, 512). Fyrstu tvö vísuorðin í 68. erindi síðari hluta Merlínusspár eru sýnd í (17) eins og þau eru í Hauksbók, AM 544 4to (52r26); stafsetning er samræmd hér að frátöldu orðinu „gior“ (ljóspr. útg. Jón Helgason 1960; útg. Finnur Jónsson 1912–15, A2: 31, sbr. B2:37; sbr. einnig útg. Finns Jónssonar 1892–96:281.15).

⁹ Finnur Jónsson (1912–15, A1:37 neðanmáls) prentar „geyr“ athugasemdalaust en Jón Helgason (1969:168) aftur á móti „geyr“ og bætir við innan sviga: „yfir *r*-inu má vera að sé depill“. Afar erfitt er að skera úr þessu þar sem skinnið er dökkt og letrið máð. Á ljósmyndum teknum í útfjólubláu ljósi djarfar þó fyrir depli yfir „r“-inu. Ég þakka Guðvarði Má Gunnlaugsyni fyrir að rýna í þetta með mér.

- (17) Úr Merlínusspá í Hauksbók, AM 544 4to (52r26), frá um 1302–10
 Hrapa hræva „gior“
 hátt gjalla spjör

Haukur Erlendsson gerir eðlilega ekki greinarmun á φ og $\emptyset$ fremur en aðrir samtíðarmenn hans íslenskir og tákna þar að auki oft framgómkvæði g og k á undan frammæltum sérhljóðum (Finnur Jónsson 1892–96:xxxvii); rithátturinn „gior“ er því ekki til þess fallinn að skera úr um hvort orðið muni upphaflega hafa verið *gjör* eða *gør*. Ekki munu vera neinar heimildir tiltækar um aldur og uppruna Gunnlaugs munks en hafi hann látist um 1218 er ekki ósennilegt að hann hafi gert greinarmun á φ og $\emptyset$ í sínu máli, þótt á það verði engar sönnur færðar. Eigi það við rök að styðjast kallar *spjör* á rím við *gjör* en ekki *gør*.

Merking orðsins *gjör* gæti hér vísað til fjöldans, ‘fjöldi, grúi’, enda þótt það sé reyndar í fleirtölu; „Ligene falder dyngveis, spydene runger højt“, þýðir Finnur Jónsson (1912–15, B2:37). En jafnframt er hugsanlegt að *gjör* merki hér ‘æti, fæða’, eins og lagt er til í *Lexicon poeticum* (Sveinbjörn Egilsson og Finnur Jónsson 1931:186), sbr. (14d), þar sem þýtt er „ligenes føde falder, d.v.s. ligene falder (mændene bliver til lig) for at blive føde (for rovdyr)“; *hræva gjör* er þá ‘æti af hræjum’ er fellur til í orrustu. Athygli vekur að hér virðist *gjör* notað í fleirtölu en í Höfuðlausn var það eintöluorð en hugsanlega með safnheitismerkingu (‘fjöldi’).

Þriðja dæmið um *gjör* er í Konungs skuggsjá, í kafla þar sem sagt er frá hvölum í hafinu umhverfis Ísland og er þar meðal annars lýst fiski einum miklum og ógurlegum sem nefndur er hafgúfa. Lýsingin á fiski þessum eins og hún stendur í hinu norska aðalhandriti Konungs skuggsjár, AM 243 b α fol, frá um 1275, er sýnd í (18a) (útg. Finnur Jónsson 1920:38–39, sbr. Holm-Olsen 1983:17; samræming stafsetningar og leturbreytingar hér). Í tveimur íslenskum handritum, AM 243 a fol frá um 1450–75 og AM 243 f fol frá um 1500, er þessi lýsing lítillega frábrugðin; þar kemur orðið *gjör* fyrir, eins og sýnt er í (18b) (útg. Finnur Jónsson 1920:39.7 og neðanmáls).

- (18) Konungs skuggsjá

a. Aðalhandritið AM 243 b α fol

Einn fiskur ... Vér köllum hann oftast á vora tungu hafgúfu ... þegar hann skal eta þá gefur hann ropa mikinn upp úr hálsi sér og fylgir þeim ropa *mikil áta* svo að alls kyns fiskar þeir er í nánd verða staddir þá safnast til bæði smáir og stórir og hyggjast að sér skuli aflast þar matar og góðrar atvinnu.

- b. Lesbrigði í tveimur íslenskum handritum, AM 243 a fol og AM 243 f fol

mikil áta] „gior“ mikið og áta

Háttalag hafgúfunnar er augljóslega ætlað til að laða að bráð: hún ropar upp æti sem alls kyns fiskur sækir í og verður þar með auðfengin bráð. Orðið *áta* vísar hér væntanlega til fiskleifa (hræja) úr maga hafgúfunnar en þegar sagt er í íslensku handritunum í (18b) að ropa hafgúfunnar fylgi „gjör mikið og áta“ er freistandi að skilja það á þá leið að *gjör* eigi, líkt og *áta*, við fæðu sem hafgúfan ropar upp og eignir fyrir bráð sína. Einnig er þó mögulegt að *gjör* vísi hér til fuglagers yfir sjávarfletinum sem sæki í átuna eða mikillar ásóknar í átuna, en heldur virðist það þó síðri kostur. Hér kæmi enn fremur til álíta að *gjör* merkti ‘Grums’, eins og Fritzner (1886–96, 1:606) segir, sbr. (14c), en hann vitnar einmitt til þessa dæmis.

Niðurstaðan að svo komnu máli er þá sú að stafsetning þessara elstu þekktu dæma gefi ekki ótvíræðan vitnisburð um hvort eldri mynd orðsins muni frekar hafa verið *gjör* eða *gør*; hvort tveggja hefði getað birst sem „gior“ í svo ungum handritum. Myndinni „geyr“/„geyr“ í Höfuðlausn í AM 162 A e fol verður að taka með vara, enda ritháttur frábrugðinn um fleira en rótarsérhljóðið (ef þar stendur „rr“ fremur en einungis „r“) og setningagerð einnig önnur og því ekki unnt að reiða sig á að um sama orð sé að ræða. Þar sem rími er til að dreifa bendir það vafalaust til myndarinnar *gjör* en útilokar *gør*, að því tilskildu að skáldin hafi í sínu máli gert greinarmun á *g* og *ø* og það er vitaskuld ekki hafið yfir vafa. Fullnægjandi úrlausn um forníslenska mynd orðsins *gjör*, *ger* hefur því enn ekki fengist; sú staðreynd endurspeglast í óljósum svörum orðsifjafræðinganna de Vries (1962:198), sbr. (14e), og Ásgeirs Blöndals Magnússonar (1989:240), sbr. (14f).

Í tveimur af þremur dæmum, Höfuðlausn og Merlínusspá, virðist koma til greina að *gjör* merki annaðhvort ‘æti’ eða ‘fjöldi, grúi’ en í þriðja dæminu, úr Konungs skuggsjá, virðist merkingin annaðhvort ‘æti’ eða ‘grugg’ (‘fjöldi, grúi’ kemur þar vart til greina); de Vries (1962:198) gefur einnig upp merkinguna ‘bodensatz’ en hún á alls ekki við þessi dæmi. Merkingin ‘æti’ er því sú eina sem átt gæti við öll dæmin þrjú en næstbesti kosturinn er ‘fjöldi, grúi’ sem kæmi til greina í tveimur af þremur dæmum. Athyglisvert er þess vegna að einmitt þessir tveir kostir koma fram í skýringu Björns Halldórssonar (1724–94) á orðinu *ger* í orðabók hans sem fyrst kom út 1814, eins og sýnt er í (19), en ekki minnst hann á ‘grugg’ eða ‘botnfall’.

- (19) Orðabók Björns Halldórssonar 1814 (útg. 1992:175)

Gér, *n. globus halecum, emergentium ē mari qvando aves illis inhiant, vocantur ita conjunctim*, en stor Mængde Sild der svømmer ovenpaa Vandet, tillige med Rovfuglene som forfølge dem.

Björn gefur annars vegar merkinguna ‘vaðandi síld’ eða ‘æti’ í „en stor Mængde Sild der svømmer ovenpaa Vandet“ og hins vegar ‘fjöldi fugla (sem sækir í ætið)’ í „Rovfuglene som forfølge dem“. Orð Björns verða ekki skilin á annan veg en þann að orðið *ger* beri hvora tveggja merkinguna samtímis.

Nátengd merkingunni ‘æti’ er svo merkingin ‘ásókn í æti, græðgi’ sem kom fram í skýringu Björns Jónssonar á Skarðsá, sbr. (16), og í þýðingu Jóns Ólafssonar Svefneyings (1786: í orðasafni, sbr. bls. 70). Hér eru því tvö merkingarsvið, ef svo má segja, annars vegar merkingin ‘æti’ og ‘ásókn í æti, græðgi’ og hins vegar merkingin ‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’. Sú spurning hlýtur að vakna hvort þessara tveggja merkingarsviða muni vera eldra eða upprunalegra hjá þessu orði. Hægt er að hugsa sér að ætismerkingin sé upprunaleg en smám saman hafi merkingin ‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’ bæst við, eins og sýnt er í (20a). Jafnauðvelt er þó að ímynda sér þetta á hinn veginn, að upprunalega merkingin sé ‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’ og síðan hafi orðið einnig farið að vísa til ætisins sem fuglarnir eða dýrin sækja í, sbr. (20b).

- (20) a. ‘æti’ → ‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’
 b. ‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’ → ‘æti’

Bent hefur verið á samsvarandi nafnorð í færeysku (Jón Helgason 1969:169), sem sýnt er í (21a) og við það má bæta sögninni í (21b).

- (21) Færeyska (*Føroysk orðabók* 1998, 1:359)

- a. **gjar** hk. et. 1 ‘rúður (serst. á sjóvarklettum) (kastað á sjógv at lokka fiskurst. seið við á seiðabergi)’, 2 ‘rúður og knústar skeljar til at gjara út fyri fisk’, 3 (óformlegt) ‘e-t at dyrgja eftir atkvøðum við, valagn, útgar’.
 b. **gjara**, -aði 1 ‘kasta gjar o.a. á sjógv at ala fisk til agnið (tá ið ein stendur á seiðabergi)’, 2 (afleidd merking) ‘nýta valagn o.tíl.’, *politikararnir gjara út við føgurum lyftum*.

Nafnorðið er sagt einvörðungu notað í eintölu en Jón Helgason (1969:169) telur að eintölumyndin *gjar* sé þannig tilkomin að *gjör* hafi verið túlkað sem fleirtölumynd (frekar en eintöluorð með safnheitismerkingu), eins og í dæm-

inu úr Merlínusspá að framan, og hafi verið mynduð af því eintala að fyrirmynd hvorugkynsorða með víxlin *ja : jö* (*a : ö*); áhrifsbreytingunni má lýsa eins og gert er í (22):

(22)	nf./pf. ft. <i>fjöll</i>	:	nf. et. <i>fjall</i>	
	nf./pf. ft. <i>gjör</i>	:	nf. et. <i>X</i> ;	<i>X = gjar</i>

Aðalmerking færeyska orðsins, 'hrúðurkarlar notaðir til beitu', bendir óneitanlega til þess að ætismarkingin sé komin frá vesturnorræna orðinu sem bæði íslenska og færeyska orðið eru runnin frá; merkingin 'fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)' í íslenska orðinu hefur því æxlast af upprunalegu merkingunni 'æti'. Athygli vekur einnig hve skýrt er í færeyska orðinu (eða orðunum) að um sé að ræða '(æti sem) agn, (tál)beitu'. Sú merking sást nefnilega einnig í Konungs skuggsjá, sbr. (18), þar sem hafgúfan ropaði upp gjöri til að egna fyrir fisk, og er hún þá líklega hluti af hinni upprunalegu merkingu orðsins og gæti hæglega verið leidd af merkingunni 'æti'.

Niðurstaðan er þá sú að enda þótt ekki sé mögulegt á grundvelli tiltækra heimilda að skera úr um það með öyggjandi hætti hver mynd orðsins *gjör, ger* muni hafa verið í elstu íslensku megi þó kveða nokkuð skýrar á um merkingu orðsins en gert hefur verið. Aðallega má greina tvenns konar merkingu eða merkingarsvið í þeim dæmum sem hér hafa verið rædd, annars vegar 'æti', '(æti sem) agn, (tál)beita' eða 'ásókn í æti, græðgi' og hins vegar 'fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)'. Merkingin 'æti' getur átt við öll þrjú elstu íslensku dæmin um orðið, 'ásókn í æti, græðgi' við hið elsta (Höfuðlausn) og í einu dæmanna (Konungs skuggsjá) kemur '(æti sem) agn, (tál)beita' til greina. Samanburður við færeyska hvorugkynsorðið *gjar* 'hrúðurkarlar til beitu' bendir til að fyrrnefnda merkingarsviðið þar sem 'æti' er þungamiðjan sé eldri en merkingin 'fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)' og jafnframt að merkingin '(æti sem) agn, (tál)beita' sé gömul. Áður en þessi niðurstaða verður borin saman við niðurstöðu okkar hér að framan um lýsingarorðið *gjöróttur* er rétt að huga að uppruna orðsins *gjör, ger*.

4.4 Uppruni hvorugkynsorðsins *gjör, ger*

Þegar grennslast er fyrir um uppruna orðsins *gjör, ger* verða fyrir þrjár ólíkar skýringar. Útbreiddust virðist sú skoðun að *gjör, ger* sé skylt sögninni *gera*, físl. *gøra, gera*, sbr. fe. *gearwian, gierwan* 'útbúa, sjóða', fsax. *gerwian, garuwian*, fhþ. *garawen* 'fullgera, útbúa', og lýsingarorðinu *gørr* 'fullbúinn', sbr. fe. *gearo* 'tilbúinn', fsax. *garu* 'tilbúinn, útbúinn, skreyttur', fhþ. *garo, gara-*

wēr ‘tilbúinn, útbúinn’, nhþ. *gar* ‘tilbúinn, fullþroska, nógu soðinn, meyr’, af frie. **g^{uh}er-* ‘vera heitur, gerjast’.¹⁰ Þá er ráð fyrir því gert að *gjör*, *ger* sé náskylt orðum eins og mhþ. *gerwe* ‘grugg, botnfall’ og fe. *gyrwe-fenn* ‘mýrlendi’ og grunnmerking þeirra sé ‘grugg, botnfall’ er æxlast hefur af eldri merkingunni ‘sjóða’. Ef þessi leið er farin virðist eðlilegast að gera ráð fyrir að frg. **gerwa-* búi að baki sem hefði gefið físl. *gør* (með *u/w*-hljóðvarpi) en ekki er þó óhugsandi að úr því hefði orðið físl. *gjör* (eftir sömu leiðum og físl. *smjör* þróaðist úr **smērwa-* með *a*-klofningu og *u/w*-hljóðvarpi).¹¹ Grunnmerkingin ‘grugg’ kemur reyndar ekki reglulega vel heim og saman við merkingarsviðið ‘æti; (æti sem) agn, (tál)beita; ásókn í æti, græðgi’ sem virðist liggja til grundvallar í þeim dæmum um *gjör*, *ger* sem rædd voru hér að framan.

Önnur skýring á uppruna orðsins *gjör*, *ger* er sú að það sé myndað af sögninni *gjósa*. Helsti forvígismaður þessarar hugmyndar er von Friesen (1935) en Konráð Gíslason (1895–97, 2:140) hafði reyndar varpað henni fram áður. Eftir þessari hugmynd er ráð fyrir því gert að *gjör*, *ger* sé komið af eldra *gør* er rekja megi til frn. **gor(a)* (*r*-hljóðvarp) úr frg. **guza-* (*a*-hljóðvarp) og það sé dregið af hvarfstigsmynd rótarinnar sem sést í sögninni *gjósa*, frg. **geusan-* af frie. **g^heu-s-* (Pokorny 1959, 1:447–48). Hliðstæð myndun er til dæmis nafnorðið *kjör* úr eldra *kør* sem komið er af frn. **kor(a)* (*r*-hljóðvarp) úr frg. **kuza-* (*a*-hljóðvarp), hvarfstigsmynd rótarinnar í sögninni *kjósa*, frg. **keusan-* (Seebold 1970:227–28, 293–94). Ótvírætt er að af frg. **guza-* hefði þróast físl. *gør* en ekki *gjör* en einmitt það þótti Jóni Helgasyni (1969) benda til ungs aldurs Höfuðlausnar því að Egill Skallagrímsson hefði ekki rímað saman *hjör*, *gør*, *fjör*, *spjör*. Þessi skýring á uppruna orðsins *gjör*, *ger*, úr físl. *gør*, byggist þá á því að grunnmerkingin sé ‘það sem gýs upp, gos’. Þá verður að gera ráð fyrir að vaðandi síldinni og fuglagerinu hafi verið líkt við gos, en það er reyndar nokkuð fjarri merkingarsviðinu ‘æti; (æti sem) agn, (tál)beita; ásókn í æti, græðgi’ sem virðist liggja til grundvallar í varðveittum dæmum um *gjör*, *ger*.¹²

¹⁰ Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:240–41 (2 *ger*), 241 (1 *gera*); de Vries 1962:198 (*gør*), 163 (*gera*); sbr. einnig Torp 1909:128–29 og Pokorny 1959, 1:493–95.

¹¹ Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:240 [2 *ger*]) telur *gjör*, *ger* runnið úr annaðhvort frg. **garwija-* eða **gerwa-*. Fyrirnefnda myndin kemur þó varla til álita því að hvorugkyns nafnorðið **garwija-* hefði að öllum líkindum gefið físl. **gørvi* (en ekki *gør*).

¹² Í orðsifjabók de Vries (1962:198) eru þessar tvær upprunaskýringar gefnar í tvískiptri flettu *gør*, *gjör*. Annars vegar er *gør*, *gjör* í merkingunni ‘bodensatz’ tengt so. *gøra* og skyldum orðum og sagt runnið af eldra **gerw-* en hins vegar er *gør*, *gjör* í merkingunni ‘haufe, menge’ (skáldamál) endurgert frn. **guz* og tengt so. *gjósa*.

Þriðja skýringin er frá Hofmann (1973). Hann tengir *gjör*, *ger* við lýsingarorðið *ger*, físl. *gerr* ‘gráðugur, átfrekur’ — eins og Björn Jónsson á Skarðsá gerði, sbr. (16) — sem á sér samsvörun í fhp. *ger* ‘gráðugur’ úr frg. **geraz* en við hlið lýsingarorðsins eru einnig heimildir um til dæmis físl. nafnorðið *geri* kk. ‘úlfur, hundur, hrafn (í skáldskaparmáli)’ (þ.e. ‘hinn gráðugi’, sbr. nafnið *Geri* á öðrum tveggja úlfa Óðins; frg. **geran*-), nafnorðið fsæ. *giri* ‘græðgi, fíkn’, fax. -*giri*, fhp. *giri* ‘ágirnd’ (frg. **gerin*), lýsingarorðin fsax. *gerag* ‘gráðugur’, fhp. *gerag*, *giriġ* ‘gráðugur, fús’ (frg. **geragaz*, **gerigaz*) og sögnina fsax. *geron* ‘girnast’, fhp. *gerōn* ‘girnast; gleðjast’ (frg. **gerōn*), sbr. þ. *be-gehren*, af frie. **ġher*-, sbr. skr. *hāryati* ‘falla í geð, girnast’, gr. χαίρω ‘gleðjast’.¹³ Við hlið frg. lo. **geraz* hefur jafnframt verið til lo. **gernaz*, sömu eða náskyldrar merkingar, eins og sjá má af varðveittum heimildum, gotn. -*gaírns* ‘ágjarn’, físl. lo. *gjarn*, atvo. *gjarna*, fe. *georn*, fsax., fhp. *gern* ‘ágjarn, gráðugur’, sbr. gotn. *gaírnan*, físl. *girnask* (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:249 [*gjarn*]; Heidermanns 1993:242). Jafnframt þessu eru heimildir um kvenkynsnafnorðið mhp., mlþ. *ger*, mhol. *ger(e)* ‘löngun, ágirnd’ (Schiller og Lübben 1875–81, 2:63, Lübben 1995 [1888]:117) sem Hofmann (1973:100) endurgerir sem frg. **gerō* en slík mynd hefði gefið físl. *gjör* (með *u*-klofningu) en ekki *gør*.

Hofmann (1973) gerir þá ráð fyrir því að *gjör* merki ‘tálbeita’, upprunalega kvenkynsorð með safnheitismerkingu er síðar hafi orðið hvorugkynsorð. Að vísu eru mhp., mlþ. *ger*, mhol. *ger(e)* ekki tryggur vitnisburður um tilvist kvk. *ō*-stofna nafnorðs í frumgermönsku; í miðháþýsku, að minnsta kosti, hafa mjög mörg upprunaleg *īn*-stofna nafnorð fengið *ō*-stofna beygingu og því gæti hér verið *īn*-stofna orð að baki, sbr. fhp. *giri* sem áður var getið (Paul 1998:196 [§182]). Annar kostur, sem Hofmann (1973) ræðir ekki, er sá að eintölumyndin *gjar* í færeysku sé upprunaleg (hk. *a*-stofn með *a*-klofningu úr frn. **gera* < frg. **gera*), en ekki tilorðin við áhrifsbreytingu, og físl. *gjör* sé upprunalega fleirtölumynd (nf./pf. ft. með *u*-klofningu úr frn. **geru* < frg. **gerō*) er fengið hefur safnheitismerkingu og verið endurtúlkuð sem eintölumynd.

Hér að framan var ályktað á grundvelli elstu þekktu dæma um *gjör*, *ger* að þar lægi til grundvallar merkingarsviðið ‘æti; (æti sem) agn, (tál)beita; ásókn í æti, græðgi’; upprunaskýring Hofmanns (1973) fellur ágætlega að þeirri niðurstöðu. Ef tekið er tillit til þekktra germanskra orða af sömu rót, þ.e.

¹³ Pokorny 1959, 1:440–41; Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:241 (4 *ger*; *geri*); Heidermanns 1993:241; Bjorvand og Lindeman 2000:297–98.

lýsingarorða sem merkja ‘gráðugur, átfrekur’, nafnorða er merkja ‘hinn gráðugi’, ‘græðgi, ágirnd’ og sagnorða er merkja ‘girnast, gleðjast’, eins og rakið var að framan, er freistandi að ætla að grunnmerking nafnorðsins *gjör, ger* hafi verið ‘e-ð girnilegt’ en af henni hafi æxlast þau merkingartilbrigði sem við höfum séð. Vitaskuld er erfitt að kveða upp úr um það með neinni vissu hver merkingarþróunin muni hafa verið í smáatriðum en ef til vill mætti hugsa sér hana eitthvað í líkingu við það sem lýst er í (23).

(23) Hugsanleg merkingarþróun no. *gjör, ger*

‘e-ð girnilegt’ → ‘æti’ → ‘(æti sem) agn, (tál)beita’
 → ‘ásókn í æti, græðgi’ → ‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’

Mál er þá að bera þessar niðurstöður um orðið *gjör, ger* við lýsingarorðið *gjöróttir* til að svara spurningunni hvort *gjöróttir* geti verið myndað af nafnorðinu *gjör, ger*.

4.5 Físl. *gjöróttir* og *gjör, ger*

Í umræðunni hér að framan um merkingu orðsins *gjöróttir* í elstu þekktu heimildum var þeirri tilgátu varpað fram að það kunni að hafa merkt ‘svikinn, sem tál er í’. Eitt þeirra merkingartilbrigða sem greina mátti hjá nafnorðinu *gjör, ger* var ‘(æti sem) agn, (tál)beita’ en það virtist koma fram í notkun orðsins í Konungs skuggsjá, sbr. (18), og í færeyska nafnorðinu *gjar* ‘hrúðurkarlar notaðir til beitu’ og sögninni *gjara* ‘setja agn fyrir e-n’, sbr. (21). Merkingin ‘(æti sem) agn, (tál)beita’ fellur vel að merkingunni ‘svikinn, sem tál er í’; hin síðarnefnda gæti þá í raun hafa verið ‘með agni, sem tál er í’ og þar með virðist merkingin heimila þá ályktun að lo. *gjöróttir* geti verið dregið af no. *gjör, ger*.

Sú mynd sem fékkst af nafnorðinu *gjör, ger* hér að framan var ófullkomin að því leyti að ekki fékkst óyggjandi niðurstaða um mynd orðsins í elsta máli; af heimildunum verður ekki ráðið með fullri vissu hvort *gjör, ger* muni fremur runnið af eldra *gjör* eða *gør*. Ef lýsingarorðinu *gjöróttir* er bætt inn í þessa mynd skýrist hún svo um munar: komist var að þeirri niðurstöðu hér að framan að mynd lýsingarorðsins í elstu íslensku hafi verið *gjöróttir*, en ekki *gøróttir* eða *gøróttir*. Ef lýsingarorðið *gjöróttir* er í reynd dregið af nafnorðinu *gjör, ger* tekur það af allan vafa um elstu mynd grunnorðsins: grunnorðið hlýtur að hafa verið *gjör* en ekki *gør*.

Orðmyndunin hefur þá verið sambærileg við dæmin í (13) hér að framan

en eins og þar var getið (4.1) veldur viðskeytið *-ótt-* *u*-hljóðvarpi eða *u*-klofningu rótarsérhljóðs þar sem það er á annað borð mögulegt; *gjörótttr* getur því verið myndað hvort sem er af *gjar*, sbr. (13f–g), eða *gjör*, sbr. (13h). Eins og fram hefur komið er til í færeysku nafnorðið *gjar* ‘hrúðurkarlar notaðir til beitu’, hvorugkynsorð notað í eintölu, er samsvarar físl. *gjör*, hvorugkynsorði er þekkest bæði sem eintölumynd (Höfuðlausn og Konungs skuggsjá) og fleirtölumynd (Merlínusspá). Þeirri tilgátu hefur verið varpað fram að eintölumyndin *gjar* hafi myndast af fleirtölumyndinni *gjör* (þ.e. *gjör*) við áhrifsbreytingu, eins og lýst var í (22) að framan. Jafnsennilegt virðist þó að eintölumyndin *gjar* sé upprunaleg og fleirtölumyndin *gjör* hafi fengið safnheitismerkingu og verið endurtálkuð sem eintöluorð; upprunalega eintölumyndin *gjar* hefur þá glatast í íslensku en aftur á móti varðveist í færeysku. Orðmyndunin hefur þá ef til vill verið eins og sýnt er í (24) þar sem helstu merkingartilbrigði *gjar*, *gjör* eru sýnd.

(24) no. *gjar*, *gjör*

‘e-ð girnilegt’

‘æti’

‘(æti sem) agn, (tál)beita’ $\Rightarrow$ lo. *gjörótttr* ‘með agni, sem tál er í’

‘ásókn í æti, græðgi’

‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’

4.6 Niðurstaða

Meginniðurstaðan af þessari umræðu um uppruna orðsins *gjörótttr* og skyld orð er þá eftirfarandi. Nafnorðið *gjör*, *ger* hefur að öllum líkindum haft grunnmerkinguna ‘e-ð girnilegt’ og af því hafa svo æxlást merkingartilbrigði á borð við ‘æti’, ‘(æti sem) agn, (tál)beita’, ‘ásókn í æti, græðgi’ og ‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’. Merkingin ‘(æti sem) agn, (tál)beita’ kemur vel heim og saman við þá merkingu sem í 2. kafla var greind í lýsingarorðinu *gjörótttr*: ‘svikinn, sem tál er í’ sem kannski hefur þá í reynd verið ‘með agni, sem tál er í’. Því virðist líklegt að lýsingarorðið *gjörótttr* sé dregið af nafnorðinu *gjör*, *ger* og þá er óhjákvæmilegt að gera ráð fyrir að grunnorðið í elstu íslensku hafi verið *gjör* en ekki *gør*. Enn fremur virðist mögulegt að grunnorðið hafi verið *gjar*, eintölumynd sem glatast hefur í íslensku en er enn varðveitt í færeysku; fleirtölumyndin *gjör* hafi þá fengið safnheitismerkingu og verið endurtálkuð sem eintölumynd.

Að fenginni þeirri niðurstöðu er nauðsynlegt að huga nánar að úrlausn-arefni sem tæpt var á hér að framan (í 3.1): Nútímamálsmynd lýsingarorðsins *göróttur* bendir til þess að í elsta máli hafi það verið *gørótttr* en elstu þekktu dæmi sýna á hinn bóginn að orðið hlýtur að hafa verið *gjørótttr* en *gørótttr* kemur ekki til greina. Hvernig getur staðið á þessu misræmi á milli elstu þekktu dæma og nútímamáls? Eðlilegt er því að leið orðsins *gjørótttr* til nútímamáls sé næsta viðfangsefni.

5. Leiðin til nútímamáls

Orðið *gjørótttr* hefði eftir reglulegri hljóðþróun frá forníslensku orðið *göróttur* í nútímamáli. Ekki finnst þó orðið *göróttur* á orðabókum um nútímamál og ekkert dæmi er um það í ritmálssafni Orðabókar Háskólans. Af tiltækum heimildum mætti því draga þá ályktun að orðið *göróttur* hafi horfið úr málinu fyrir alllöngu. Í ritmálssafni Orðabókar Háskólans eru aftur á móti þrettán dæmi um lýsingarorðið *göróttur* og það er líka að finna í öllum helstu orðabókum um íslenskt nútímamál. Elsta dæmið um *göróttur* í ritmálsskrá Orðabókar Háskólans er úr kvæðinu *Sinfjötli* sem birtist í *Ljóðmælum* Gríms Thomsens er út kom 1906 (bls. 99–100). Grímur fæddist 1820 og lést 1896 og þetta telst því í reynd vera dæmi úr nítjándu aldar máli. Kvæði Gríms er, eins og nafnið bendir til, byggt á frásögninni um dauða Sinfjötla og þaðan er orðið eflaust komið. Það er því alls kostar óvíst að orðið *göróttur* hafi verið hluti af íslensku alþýðumáli á nítjándu öld, enda er vitnað í þetta sama dæmi (og aðeins þetta eina dæmi) í íslensk-danskri orðabók Sigfúsar Blöndals (1920–24:283 [*göróttur*]) og það merkt sérstaklega sem „Poesi, digterisk Sprogbrug“. Ekki verður því betur séð en hinu horfna orði *gjørótttr* hafi verið gefið nýtt líf á síðari hluta nítjándu aldar og þá sem *göróttur* en ekki *gjøróttur*. Orðinu *gjørótttr* hafa nítjándu aldar menn væntanlega fyrst og fremst kynnst í gegnum prentaðar útgáfur á eddukvæðum og Völsunga sögu. Það er því ómaksins vert að slá upp í nokkrum helstu útgáfum þessara texta til að sjá hvernig orðið birtist þar.

Ef flett er í útgáfum á texta Konungsbókar eddukvæða, GKS 2365 4to, má sjá að nokkuð breytilegt er hvaða meðferð orðið *gjørótttr* fær hjá útgefendum. Yfirlit um birtingarmynd orðsins í nokkrum helstu útgáfum með texta Konungsbókar eddukvæða er að finna í (25) og (26).

(25) Nokkrar nítjándu aldar útgáfur á texta Konungsbókar eddukvæða

- a. Munch 1847:97: „gjörótr“
- b. Lüning 1859:345: „giörótr“
- c. Möbius 1860:118: „gjörótr“
- d. Wimmer 1870:15: „gørótr“
- e. Grundtvig 1874:100 (2. útg.): „Gjörótr“
- f. Hildebrand 1876:175: „gjörótr“
- g. Wimmer 1877:15 (2. útg.): „gørótr“
- h. Wimmer 1882:15 (3. útg.): „gørótr“
- i. Sijmons 1888:289: „Gjörótr“
- j. Finnur Jónsson 1888–90, 2:25: „gørótr“
- k. Wimmer 1889:15 (4. útg.): „gørótr“
- l. Wimmer 1896:15 (5. útg.): „gørótr“

Í elstu útgáfunum er alls staðar prentað *gjörótr* (*gjörótr*) en aftur á móti prentar Wimmer *gørótr* í *Oldnordisk Læsebog* 1870, 1877, 1882, 1889 og 1896. Lestrarbók Wimmers hafði að geyma úrval gamalla texta með bæði skýringum og orðasafni, allt á einni bók. Hún var lesin mjög víða, meðal annars í Lærða skólanum í Reykjavík frá 1887 og fram á tuttugustu öld (Kristinn Ármannsson o.fl. 1975:112–14), og endurprentuð margoft. Finnur Jónsson prentar líka *gørótr* en ekki *gjörótr* í eddukvæðaútgáfu sinni sem út kom í Þýskalandi 1888–90, sbr. (25j); líklegt er að sú útgáfa Finns hafi náð einhverri útbreiðslu á Íslandi. Hugum þá að nokkrum tuttugustu aldar útgáfum.

(26) Nokkrar tuttugustu aldar útgáfur á texta Konungsbókar eddukvæða

- a. Detter og Heinzel 1903:95: „giörótr“
- b. Wimmer 1903:15 (6. útg.): „gørótr“
- c. Finnur Jónsson 1905:279: „gjörótr“
- d. Hildebrand 1912:274 (3. útg.): „Gjörótr“
- e. Neckel 1914:158: „Giörótr“
- f. Boer 1922, 1:142: „giörótr“
- g. Hildebrand 1922:274 (4. útg.): „Gjörótr“
- h. Finnur Jónsson 1926:268 (2. útg.): „gjörótr“
- i. Neckel 1927:158 (2. útg.): „Giörótr“
- j. Finnur Jónsson 1932:222: „gjörótr“
- k. Guðni Jónsson 1949:259: „Gjörótr“
- l. Jón Helgason 1952:43: „Gørótr“
- m. Guðni Jónsson 1954:259: „gørótr“

- n. Jón Helgason 1959:43 (2. útg.): „Görótttr“
- o. Jón Helgason 1961:43 (3. útg.): „Görótttr“
- p. Neckel 1962:162 (4. útg.): „Gjörótttr“
- q. Ólafur Briem 1968:300: „Göróttur“
- r. Gísli Sigurðsson 1998:208: „Göróttur“

Þegar tuttugustu aldar útgáfur á texta Konungsbókar eru skoðaðar vekur athygli að Finnur Jónsson skiptir um skoðun frá eddukvæðaútgáfu sinni 1888–90, sbr. (25j), og prentar *gjöróttur* með „gjö“ í Reykjavíkúrútgáfunni 1905 (26c) og svo aftur 1926 (26h) og 1932 („gjö“; sbr. 26j). Ef til vill má rekja þessi sinnaskipti Finns til kynna hans af skrifara Konungsbókar við gerð ljósprentaðrar og stafrétttrar útgáfu hans og Wimmers sem út kom 1891 (Wimmer og Finnur Jónsson 1891). Í nútímaútgáfum eddukvæða handa Íslendingum er nánast alltaf prentað *göróttur* án „j“. Guðni Jónsson prentar þó fyrst *gjöróttur* 1949, sbr. (26k), en breytir því svo í *göróttur* 1954, sbr. (26m), og þannig var textinn endurprentaður margoft.

Yfirlit um birtingarmynd orðsins *gjörótttr* í nokkrum helstu útgáfum Völsunga sögu er sýnt í (27).

- (27) Nokkrar útgáfur á Völsunga sögu
- a. Rafn 1829:142: „gjörótttr“
 - b. Bugge 1865:105: „Gjörótttr“
 - c. Wilken 1877–83, 1:166: „gjörótttr“
 - d. Valdimar Ásmundarson 1885:24: „Gerótttr“
 - e. Ranisch 1891:17: „Gjörótttr“
 - f. Pálmi Pálsson og Þórhallur Bjarnarson 1899:140: „Görótttr“
 - g. Wilken 1912–13, 1:166 (2. útg.): „gjörótttr“
 - h. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson 1943:23: „Görótttr“
 - i. Guðni Jónsson 1950:133: „Görótttr“
 - j. Örnólfur Thorsson 1985:29: „Göróttur“¹⁴

Eins og áður var getið (3.2) er NKS 1824 b 4to frá fyrsta fjórðungi fimmtándru aldar elsta handrit Völsunga sögu og eru þessar útgáfur reistar á þeim texta (beint eða óbeint). Olsen (1906–08:25.16) prentar „Giorotttr“ í stafrétttri útgáfu sinni eftir NKS 1824 b 4to (sbr. einnig Grimstad 2000:112) og leikur

¹⁴ Örnólfur Thorsson (1985:29) prentar reyndar „g(j)öróttur“ í orðskýringu neðanmáls.

enginn vafi á leshættinum. Stafsetning handritsins hefur þó verið túlkuð á ýmsa vegu og því birtast í útgáfunum bæði *göróttur* og *geróttur*, við hlið *gjöróttur* (*gjöróttur*). Yngri handrit Völsunga sögu eru öll talin runnin beint eða óbeint frá NKS 1824 b 4to (Rafn 1829:xiv, Olsen 1906–08:x) og athygli vekur að í sumum sautjándu aldar handritum stendur *gruggóttur* í stað *gjöróttur*; eftir þeim prentar Björner (1737:26), og von der Hagen (1814:30) aftur eftir honum, „gruggottur“. Þetta mætti ef til vill hafa til marks um að orðið *gjöróttur* (úr *gjöróttur*) hafi verið horfið úr íslensku máli á sautjándu öld og vegna þess hve framandi það var hafi sautjándu aldar skrifarar sett *gruggóttur* í þess stað.

Freistandi er að álykta að nútímamyndin *göróttur* sé lestrarframburður byggður á þeim útgáfum eddukvæðanna sem ekki prentuðu þetta orð með „j“, enda ekki augljóst öllum lesendum að *g* á undan *ø* hafi verið framgómmælt í forníslensku. Ekki virðist ósennilegt að Grímur Thomsen (1820–96), sem orti kvæðið *Sinfjötli*, og yngri samtíðarmenn hans á borð við Pálma Pálsson (1857–1920) og Þórhall Bjarnarson (1855–1916) sem gáfu út Völsunga sögu, sbr. (27f), hafi kynnst orðinu í lestrarbók Wimmers 1870, 1877, 1882, 1889 og 1896 og eddukvæðaútgáfum Finns Jónssonar 1888–90; þar var það prentað *gøróttur*.

Niðurstaðan er þá sú orðið *gjöróttur*, sem hefði hljóðrétt orðið *gjöróttur* í nútímamáli, virðist ekki til í síðari alda íslensku og engar heimildir eru um það í nútímamáli; það virðist því hafa horfið úr málinu. Á síðari hluta nítjándu aldar er það endurvakið sem *göróttur*, að öllum líkindum eftir fornritaútgáfum þar sem það var prentað *gøróttur*.

6. Niðurstöður

Lagt var upp með fjórar spurningar sem sýndar voru í (1) og eru endurteknaðar í (28).

- (28) a. Hvað merkir orðið *göróttur* í elstu heimildum?
- b. Hver var mynd þess í elstu íslensku?
- c. Hver er uppruni orðsins?
- d. Hver er saga þess frá fornu máli til nútímamáls?

Aðeins eru þekkt tvö dæmi um orðið *göróttur* í fornum textum og eru þau bæði í frásögninni af örlögum Sinfjöta, sonar Sigmundar Völsungssonar, sem er að finna í tveimur gerðum, í Konungsbók eddukvæða og (nokkru rækilegri)

í Völsunga sögu. Þeirri tilgátu var varpað fram að þegar Sinfjötli segir „Göróttur er drykkurinn“ merki *göróttur* ‘svikinn, sem tál er í’.

Nútímamálsmyndin *göróttur* bendir til þess að þetta orð hafi verið *gøróttur* með uppgómmæltu *g* í elstu íslensku. Rithátturinn „giorotr“ í Konungsbók eddukvæða, GKS 2365 4to (26v28), frá um 1270, bendir þó eindregið til að það hafi ekki verið *gøróttur* heldur *gjøróttur* á elsta stigi íslensku. Þessi niðurstaða fékkst með því að rannsaka táknbeitingu skrifara Konungsbókar eddukvæða. Hann táknar aldrei framgómkvæði *g* á undan upprunalegu *ø* og er næsta ólíklegt að „giorotr“ sé komið úr eldra *gøróttur*; aftur á móti er „gio“ hin reglulega táknun skrifarans á eldra *gjø*-. Það má því teljast næsta víst að þetta orð sé komið úr físl. *gjøróttur*.

Físl. *gjøróttur* er lýsingarorð myndað af nafnorði með viðskeytinu *-ótt*-. Í leit að nafnorði því sem *gjøróttur* er dregið af voru rædd elstu þekktu dæmi um orðið *gjör*, *ger* en nokkur óvissa ríkir bæði um mynd þess í elstu íslensku og merkingu. Komist var að þeirri niðurstöðu að grunnmerking þess hafi sennilega verið ‘e-ð girnilegt’ og af henni hafi svo æxlast merkingartilbrigði á borð við ‘æti’, ‘(æti sem) agn, (tál)beita’, ‘ásókn í æti, græðgi’ og ‘fjöldi, grúi (fugla/dýra í æti)’. Merkingin ‘(æti sem) agn, (tál)beita’ fellur vel að þeirri merkingu sem virtist mega greina í lýsingarorðinu *gjøróttur*: ‘svikinn, sem tál er í’ sem þá hefur í reynd verið ‘með agni, sem tál er í’. Merkingin leyfir því þá ályktun að lýsingarorðið *gjøróttur* sé dregið af nafnorðinu *gjör*, *ger* og sé fallist á það verður að gera ráð fyrir því að *gjör*, *ger* hafi verið *gjør*, en ekki *gør*, í elstu íslensku en enn fremur er hugsanlegt að *gjør* sé upprunalega fleirtölumynd orðsins *gjar* sem enn lifir í færeysku.

Físl. *gjøróttur* hefði hljóðrétt þróast í *gjöróttur* í nútímamáli en engar heimildir eru um *gjöróttur* í síðari alda íslensku; orðið virðist hafa horfið úr málinu (en erfitt er að segja hvenær). Á síðari hluta níjándu aldar birtist það sem *göróttur* en sú mynd orðsins virðist eiga rætur að rekja til fornsagna-útgáfna þar sem prentað var *gøróttur* í stað *gjøróttur*. Orðið *göróttur* á sér því ekki óslitna sögu aftur til forníslensku, heldur er það endurlífgað formmálsorð í nútímabúningi.

RITASKRÁ

- Alexander Jóhannesson. 1927. *Die Suffixe im Isländischen*. Fylgir Árbók Háskóla Íslands 1927. Reykjavík.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans, Reykjavík.
- Björvand, Harald og Fredrik Otto Lindeman. 2000. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Novus forlag, Oslo.
- Björn Halldórsson. 1992. *Orðabók. Íslensk – latnesk – dönsk*. Jón Aðalsteinn Jónsson sá um útgáfuna. Orðfræðirit fyrri alda 2. Orðabók Háskólans, Reykjavík.
- Björn K. Þórólfsson. 1925. *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr fornmalinu*. Með viðauka um nýjungar í orðmyndum á 16. öld og síðar. Reykjavík. [Endurprentun: Rit um íslenska málfræði 2. Málvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavík, 1987.]
- Björner, Erik Julius (útg.). 1737. *Nordiska kända dater*. Stockholmia.
- Boer, R.C. (útg.). 1922. *Die Edda mit historisch-kritischem Commentar* 1–2. H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem.
- Bugge, Sophus (útg.). [1865]. *Völsungasaga*. *Norrøne Skrifter af Sagnhistorisk Indhold*. Christiania.
- Chesnutt, Michael (útg.). 2006. *Egils saga Skallagrímssonar* 3. C-redaktionen. Editiones Arnarnæmæ 21. C.A. Reitzels Forlag, København.
- Cleasby, Richard og Guðbrand Vigfusson [Guðbrandur Vigfússon]. 1874. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford.
- Detter, F. og R. Heinzel (útg.). 1903. *Sæmundar Edda* 1. Verlag von Georg Wigand, Leipzig.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 1990. *Íslensk orðhlutafræði*. 4. útgáfa. Málvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Finnur Jónsson (útg.). 1888–90. *Eddalieder* 1–2. Halle a. S.
- [Finnur Jónsson (útg.)]. 1892–96. *Hauksbók*. Det kongelig nordiske Oldskrift-Selskab, København.
- Finnur Jónsson (útg.). 1905. *Sæmundar-Edda*. Eddukvæði. Sigurður Kristjánsson, Reykjavík.
- Finnur Jónsson (útg.). 1912–15. *Den norsk-islandske skjaldedigtning* A1–2 Tekst efter håndskrifterne, B1–2 Rettet tekst. Kommissionen for Det Arnarnæmænske Legat, Gyldendalske Boghandel, København.
- [Finnur Jónsson (útg.)]. 1920. *Konungs skuggsjá. Speculum regale*. Det kongelige nordiske Oldskriftselskab, Gyldendalske boghandel, Kjøbenhavn.
- Finnur Jónsson (útg.). 1926. *Sæmundar-Edda*. Eddukvæði. Önnur útgáfa. Sigurður Kristjánsson, Reykjavík.
- Finnur Jónsson (útg.). 1932. *De gamle Eddadigte*. G.E.C. Gads Forlag, København.
- von Friesen, Otto. 1935. *Fisl. gør n. „jäsning, kokning, stark, sjudande rörelse i vatten“*. ANF 51:85–89.
- Fritzner, Johan. 1886–96. *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1–3. Kristiania.
- Føroysk orðabók* 1–2. 1998. Ritstj. Jóhan Hendrik W. Poulsen o.fl. Føroyja Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Gísli Sigurðsson (útg.). 1998. *Eddukvæði*. Mál og menning, Reykjavík.
- Grimstad, Kaaren (útg.). 2000. *Völsunga saga. The Saga of the Volsungs*. AQ-Verlag, Saarbrücken.

- Grímur Thomsen. 1906. *Ljóðmæli. Nýtt og gamalt*. [Ritstj. G. Björnsson o.fl.]. Reykjavík.
- Grundtvig, Svend (útg.). 1874. *Sæmundar Edda hins fróða*. Den ældre Edda. Anden på ny gennemarbejdede udgave. København.
- Guðni Jónsson (útg.). 1949. *Eddukvæði (Sæmundar-Edda)*. Fyrri hluti. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.
- Guðni Jónsson (útg.). 1950. *Fornaldarsögur Norðurlanda 1*. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.
- Guðni Jónsson (útg.). 1954. *Eddukvæði (Sæmundar-Edda)*. Fyrri hluti. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.
- Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson (útg.). 1943. *Fornaldarsögur Norðurlanda 1*. Bókaútgáfan Forni, Reykjavík.
- Guðrún Kvaran. 2005. *Orð*. Handbók um beygingar- og orðmyndunarfræði. Íslensktunga 2. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Guðrún Nordal, Sverrir Tómasson og Vésteinn Ólason (ritstjóri). 1992. *Íslensk bókmenntasaga 1*. Mál og menning, Reykjavík.
- von der Hagen, Friedrich Heinrich (útg.). [1814.] *Altnordische Sagen und Lieder*. Breslau.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo og Erik Simensen. 1975. *Norrøn ordbok*. 3. utgåva av Gamalnorsk ordbok. Det norske samlaget, Oslo.
- Heidermanns, Frank. 1993. *Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive*. Studia Linguistica Germanica 33. Walter de Gruyter, Berlin.
- Hildebrand, Karl (útg.). 1876. *Die Lieder der älteren Edda (Sæmundar Edda)*. Paderborn.
- Hildebrand, Karl (útg.). 1912. *Die Lieder der älteren Edda (Sæmundar Edda)*. Völlig umgearbeitet von Hugo Gering. Dritte Auflage. Ferdinand Schöningh, Paderborn.
- Hildebrand, Karl (útg.). 1922. *Die Lieder der älteren Edda (Sæmundar Edda)*. Völlig umgearbeitet von Hugo Gering. Vierte Auflage. Ferdinand Schöningh, Paderborn.
- Hofmann, Dietrich. 1973. Das Reimwort *giqr* in Egill Skallagrímssons Höfuðlausn. *Mediaeval Scandinavia* 6:93–101. [Endurprentað: *Gesammelte Schriften* I.1988: 237–45. Ritstj. Gert Kreutzer o. a. Helmut Buske Verlag, Hamburg.]
- Holm-Olsen, Ludvig (útg.). 1983. *Konungs skuggsiá*. 2. reviderte opplag. Norrøne tekster nr. 1. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo.
- Hreinn Benediktsson. 1959. The Vowel System of Icelandic. A Survey of Its History. *Word* 15:282–312. [Endurprentun: Hreinn Benediktsson 2002:50–73.]
- Hreinn Benediktsson. 1963. Some Aspects of Nordic Umlaut and Breaking. *Language* 39:409–431. [Endurprentun: Hreinn Benediktsson 2002:142–63.]
- Hreinn Benediktsson. 1965. *Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Íslensk handrit, series in folio 2. The Manuscript Institute of Iceland, Reykjavík.
- Hreinn Benediktsson (útg.). 1972. *The First Grammatical Treatise*. University of Iceland Publications in Linguistics 1. Institute of Nordic Linguistics, Reykjavík.
- Hreinn Benediktsson. 2002. *Linguistic Studies, Historical and Comparative*. Ritstj. Guðrún Þórhallsdóttir, Höskuldur Þráinsson, Jón G. Friðjónsson og Kjartan Ottosson. Institute of Linguistics, Reykjavík.
- Jón Helgason (útg.). 1952. *Eddadigte* 3. Heltedigte. Første del. Nordisk filologi A8. Ejnar Munksgaard, København.

- Jón Helgason (útg.). 1956. *The Saga Manuscript 9. 10. Aug. 4°* in the Herzog August Library, Wolfenbüttel. Manuscripta Islandica 3. Ejnar Munksgaard, Copenhagen.
- Jón Helgason (útg.). 1959. *Eddadigte 3. Heltedigte. Første del. 2. gennemsete udgave.* Nordisk filologi A8. Ejnar Munksgaard, København.
- Jón Helgason (útg.). 1960. *Hauksbók.* The Arna-Magnæan Manuscripts 371, 4°, 544, 4°, and 675, 4°. Manuscripta Islandica 5. Ejnar Munksgaard, Copenhagen.
- Jón Helgason (útg.). 1961. *Eddadigte 3. Heltedigte. Første del. 3. udgave.* Nordisk filologi A8. Ejnar Munksgaard, København.
- Jón Helgason. 1969. Höfuðlausnarhjal. *Einarsbók.* Afmæliskveðja til Einars Ól. Sveinsonar 12. desember 1969:156–76. Ritstj. Bjarni Guðnason o. a. Nokkrir vinir, Reykjavík.
- Jón Ólafsson = John Olafsen. 1786. *Om Nordens gamle Digtekunst, dens Grundregler, Versarter, Sprog og Foredragsmaade.* Det Kongelige Videnskabers Selskab, København.
- Konráð Gíslason. 1895–97. *Efterladte skrifter 1–2.* [Útg. Björn M. Ólsen.] Kommissionen for Det Arnamagnæanske Legat, Gyldendalske Boghandel København.
- Krahe, Hans. 1969. *Germanische Sprachwissenschaft 3. Wortbildungslehre. 7. Auflage* bearbeitet von Wolfgang Meid. Walter de Gruyter, Berlin.
- Kristinn Ármannsson, Einar Magnússon, Guðni Guðmundsson og Heimir Þorleifsson. 1975. *Saga Reykjavíkurskóla 1. Nám og nemendur.* Ritstjóri Heimir Þorleifsson. Sögusjóður Menntaskólans í Reykjavík.
- Larsson, Ludvig. 1891. *Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna.* Leksikaliskt ock gramatiskt ordnat. Lund.
- de Leeuw van Weenen, Andrea. 2004. *Lemmatized Index to the Icelandic Homily Book.* Perg. 15 4° in the Royal Library, Stockholm. Rit 61. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Lübbers, August. 1995 [1888]. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch.* Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. [Ljósprentun frumútgáfunnar frá 1888.] Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Lüning, Hermann (útg.). 1859. *Die Edda.* Eine sammlung altnordischer götter- und heldenlieder. Zürich.
- Munch, P.A. (útg.). 1847. *Den ældre Edda.* Samling af norrøne Oldkvad, indeholdende Nordens ældste Gude- og Helte-Sagn. Christiania.
- Möbius, Theodor (útg.). 1860. *Edda Sæmundar hins fróða.* Leipzig.
- Neckel, Gustav (útg.). 1914. *Edda.* Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Neckel, Gustav (útg.). 1927. *Edda.* Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. 2. durchgesehene Auflage. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Neckel, Gustav (útg.). 1962. *Edda.* Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. Vierte, umgearbeitete Auflage von Hans Kuhn. Carl Winter, Heidelberg.
- Noreen, Adolf. 1923. *Altnordische Grammatik 1.* Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen. Vierte vollständig umgearbeitete Auflage. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte 4. Verlag von Max Niemeyer, Halle (Saale).
- Olsen, Magnus (útg.). 1906–08. *Volsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar.* S.T.U. A.G.N.L. XXXVI. København.

- Ólafur Briem (útg.). 1968. *Eddukvæði*. Skálholt, Reykjavík.
- Paul, Hermann. 1998. *Mittelhochdeutsche Grammatik*. 24. Auflage überarbeitet von Peter Wiehl und Sigfried Grosse. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte A2. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Pálmi Pálsson og Þórhallur Bjarnarson (útg.). 1899. *Goðasögur og forneskjusögur*. Fornsögubættir 1. Reykjavík.
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Francke Verlag, Bern.
- Rafn, C.C. (útg.). 1829. *Fornaldar sögur Norðrlanda* 1. Kaupmannahöfn.
- Ranisch, Wilhelm (útg.). 1891. *Die Völsunga-saga*. Berlin.
- Schiller, Karl og August Lübben. 1875–81. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 1–6. Bremen.
- Seebold, Elmar. 1970. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. Janua Linguarum, Series Practica 85. Mouton, The Hague.
- Sigfús Blöndal. 1920–24. *Íslandsk-dansk ordbog*. Reykjavík.
- Sigurður Nordal (útg.). 1933. *Egils saga Skallagrímssonar*. Íslenszk fornrit 2. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Sijmons, B. (útg.). 1888. *Die Lieder der Edda*. Halle a. S.
- Stefán Karlsson. 1989. Tungan. Frosti F. Jóhannesson (ritstj.): *Íslensk þjóðmenning* 6:1–54. Bókaútgáfan Þjóðsaga, Reykjavík. [Endurprentun: Stefán Karlsson 2000. *Stafkrókar*. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998:19–75. Ritstjóri Guðvarður Már Gunnlaugsson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.]
- Sveinbjörn Egilsson. 1860. *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis*. Societas regia antiquariorum septentrionalium, Hafniæ.
- Sveinbjörn Egilsson og Finnur Jónsson. 1931. *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis – Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. 2. udgave. Det kongelige nordiske Oldskriftselskab, København.
- Torp, Alf. 1909. *Wortschatz der Germanischen Spracheinheit*. Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen 3. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- Valdimar Ásmundarson (útg.). 1885. *Fornaldarsögur Norðrlanda* 1. Reykjavík.
- Vésteinn Ólason og Guðvarður Már Gunnlaugsson (útg.). 2001. *Konungsbók eddukvæða*. *Codex Regius*. Íslensk miðaldahandrit 3. Lögberg og Edda, miðlun og útgáfa, Reykjavík.
- de Vries, Jan. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. E.J. Brill, Leiden.
- Wilken, Ernst (útg.). 1877–83. *Die prosaische Edda im Auszuge nebst Völsunga-saga und Nornagests-pátr* 1–2. Bibliothek der ältesten deutschen Literatur-Denkmäler. Ferdinand Schöningh, Paderborn.
- Wilken, Ernst (útg.). 1912–13. *Die prosaische Edda im Auszuge nebst Völsunga-saga und Nornagests-pátr* 1–2. Zweite verbesserte Auflage. Bibliothek der ältesten deutschen Literatur-Denkmäler. Ferdinand Schöningh, Paderborn.
- Wimmer, Ludv. F.A. 1870. *Oldnordisk Læsebog*. København.
- Wimmer, Ludv. F.A. 1877. *Oldnordisk Læsebog*. Anden omarbejdede udgave. København.
- Wimmer, Ludv. F.A. 1882. *Oldnordisk Læsebog*. Tredje udgave. København.
- Wimmer, Ludv. F.A. 1889. *Oldnordisk Læsebog*. Fjerde udgave. København.

- Wimmer, Ludv. F.A. 1896. *Oldnordisk Læsebog*. Femte gennemsete udgave. København.
- Wimmer, Ludv. F.A. 1903. *Oldnordisk Læsebog*. Sjätte gennemsete udgave. København.
- Wimmer, Ludv. F. A. og Finnur Jónsson (útg.). 1891. *Håndskriftet Nr. 2365 4te gl. kgl. Samling på det store kgl. bibliotek i København (Codex regius af den ældre Edda) i fototypisk og diplomatisk gengivelse*. S.T.U.A.G.N.L.København.
- Örnólfur Thorsson (útg.). 1985. *Völsunga saga og Ragnars saga loðbrókar*. Mál og menning, Reykjavík.

SUMMARY

‘The drink is *göróttur*.’ A Modern Icelandic borrowing from Old Icelandic.

Keywords: historical phonology, etymology, linguistic borrowing, medieval scribal practice, Saga of the Volsungs.

This paper discusses the history of the adjective appearing in Modern Icelandic as *göróttur* ‘poisonous, hazardous, contaminated’ (especially of beverages). Only two instances of this word are on record in Old Icelandic, both in the narrative describing the death of Sinfjötli, the son of Sigmundur Völsungsson. Borghildr, Sinfjötli’s stepmother, offers Sinfjötli a poisonous drink. Sinfjötli looks into the drinking horn and says to Sigmundur, his father: “This drink is *görótrr*, father.” (For now the word is rendered with the root *gör-* as in Modern Icelandic.) Sigmundur pays little attention to Sinfjötli’s words of suspicion, and in the end Sinfjötli drains the horn and suffers immediate death. This narrative is preserved in Codex Regius of the Poetic Edda, GKS 2365 4to, and (in a somewhat longer form) in *Völsunga saga*. The precise meaning of the adjective *görótrr* in its earliest occurrences is not altogether clear, as is apparent from the differing explanations found in some of the standard dictionaries; nor do we have a firm understanding of its etymology or phonological shape at the earliest stage of Old Icelandic, as is evident from the various forms the word assumes in the different print editions, including “*gjörótrr*”, “*gørótrr*”, “*gjörótrr*”, and “*görótrr*”.

In this paper, therefore, an attempt is made to find an answer to the following questions:

- (1) a. What is the meaning of the adjective *görótrr* in its earliest attestations?
- b. What was its form at the earliest stage of Old Icelandic?
- c. What is its etymology?
- d. What is its history from Old Icelandic to Modern Icelandic?

As is discussed in section 2, the standard dictionaries offer two interpretations of the adjective *görótrr* in the account of Sinfjötli’s death in the Poetic Edda and *Völsunga saga*: ‘cloudy, muddy’ or ‘poisonous’. The longer description of this event in *Völsunga saga* contains Sinfjötli’s reactions to the three drinking horns offered to him by Borghildr. Upon receiving the first horn, Sinfjötli uses the word *görótrr* to describe its content; for the second horn he uses the adjective *flærðr* ‘deceptive’, and when Borg-

hildr hands him the third drinking horn, Sinfjötli declares: *Eitr er í drykknum* ‘there is poison in the drink’. Assuming that the three drinking horns offered to Sinfjötli all contain the same (or a similar) beverage, it is argued that the two adjectives Sinfjötli uses to describe the beverage, *görótttr* and *flærðr*, are closely related semantically. Thus, *görótttr* could be taken to mean ‘deceptive’, which is also the established meaning of *flærðr*.

The two earliest occurrences of the adjective *görótttr* are “giorotr” in Codex Regius, GKS 2365 4to (26v28), from around 1270, and “giorottr” in NKS 1824 b 4to (13v16), the principal manuscript of *Völsunga saga*, dated to around 1400–1425. As discussed in section 3, both manuscripts postdate the phonological merger $\varrho + \phi > \ddot{o}$ in the early 13th century; their orthography cannot, therefore, provide any information as to whether the word in question contained the root vowel ϱ or ϕ at the earliest stage of Old Icelandic. The spelling with “gio” in both manuscripts, on the other hand, is of great importance. It suggests that the word contained the sequence *gjö-* (after the merger $\varrho + \phi > \ddot{o}$), not *gö-*, in the language of the scribes. The sequence *gjö-* is of two-fold origin, from earlier *gø-* or *gje-* (not *gø-*). The scribe of NKS 1824 b 4to does not distinguish original *gø-* and *gje-* (indicating both sequences with “gi” before an appropriate vowel symbol), but the orthography of Codex Regius, probably a little more than a century older than NKS 1824 b 4to, shows an important distinction, since the palatalization of *g*, resulting from the earlier front vowel ϕ (by then $\ddot{o}$), is not represented orthographically (that is, before $\ddot{o}$ from earlier ϕ , *g* is spelled “g” instead of “gi”). As a rule, the scribe of Codex Regius denotes original *gø-* with “g” before a vowel symbol, while “gi” before an appropriate vowel symbol is the regular spelling of original *gje-*. It is, therefore, clear that in the orthography of Codex Regius of the Poetic Edda, “giorotr” (26v28) would be the typical representation of earlier *gjörótttr*, but not of *gørótttr*, much less *gørótttr*. Based on this evidence, it is concluded in section 3 that the Modern Icelandic adjective *göróttur* can with overwhelming likelihood be reconstructed as *gjörótttr* (but not *gørótttr* or *gørótttr*) for the earliest stage of Old Icelandic.

The adjective *gjörótttr*, containing the derivational suffix *-ótt-*, must be based on a substantive with the root *gjar-* or *gjer-*. As discussed in section 4, which is devoted to the identification of this base word and its origin, the standard dictionaries cite a neuter substantive *gjör*, *ger* that could originate in either *gør* or *gjer* in the earliest Old Icelandic; the shape of the root excludes the former as the possible base for *gjörótttr*, but from a morphological point of view the latter could be the base. This depends, however, on the semantics of *gjör*, *ger*, which remain somewhat obscure. The word appears in stanza 9 (or 10) of Egill Skallagrímsson’s *Höfuðlausn*, in *Merlínusspá*, and in *Konungs skuggsjá*; in all three instances it could mean ‘food’ and in the last example also ‘(food as) bait’. Based on comparison with the cognate Faroese *gjar* ‘small crayfish used as bait’, Old Icelandic adjective *gerr* ‘greedy’ and other (early) Germanic words meaning, for instance, ‘greedy’, ‘the greedy one’, and ‘greed’, it is argued that *gjör*, *ger* originally meant ‘something desirable, to be coveted’, from which the meaning ‘food’ and, importantly, ‘(food as) bait’ developed. Assuming that the meaning of the adjective *gjörótttr* can be reconstructed as ‘deceptive, containing bait’, it could be derived from the base word *gjör* (or *gjar*), which consequently must have been *gjer*, not *gør*, at the earliest stage of Old Icelandic.

The adjective *gjörótttr* would have yielded *gjöróttur* in Modern Icelandic by regular phonological development; *gjöróttur*, however, is not attested in Modern Icelandic. Instead there is the adjective *göróttur* ‘poisonous, hazardous, contaminated’ (especially of beverages), which cannot be a direct descendant of Old Icelandic *gjörótttr*. The earliest instances of *göróttur* on record date to the late 19th century, while *gjöróttur* (from earlier *gjörótttr*) appears to have become extinct (though it is difficult to determine precisely when this happened). It is argued in section 5 that Old Icelandic *gjörótttr* was revived as *göróttur* in the late 19th century, based on print editions of Old Icelandic texts in which *gjörótttr* appears as “gørótttr”. The orthographic form “gørótttr” was interpreted as containing a velar *g* (since it was, quite understandably, not immediately clear to all 19th-century readers that *g* was palatalized before the front vowel *ø* in Old Icelandic), which gave rise to the Modern Icelandic word *göróttur*—a late borrowing from Old Icelandic.

Haraldur Bernharðsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík, Ísland
haraldr@hi.is